

DE FAGOT

KWARTAALTIJDSCHRIFT VOOR FAGOTTISTEN

NUMMER 6 | SEPTEMBER 2011

**PODIUMANGST
IN MEMORIAM GUUS DRAL
HERSTEL VAN EEN HANDICAP
CIRCULAR BREATHING**

NBE 50

J. Püchner
seit 1897

Perfectie tot in het detail

Trouw aan perfectie gedurende meer dan een eeuw van superieur vakmanschap.

Wij nodigen u uit om te ervaren waarom professionele fagottisten over de hele wereld op Püchner fagotten en contrafagotten spelen.

J. Püchner Spezial-Holzblas-
instrumentebau GmbH
Beethovenstraße 18
D-64569 Nauheim, Germany
Telefon +49 6152 67 25
Telefax +49 6152 628 08
puchner@puchner.com
www.puchner.com

(advertentie)

www.harafagotrieten.com

VOORWOORD

Fagot spelen doe je met lichaam en geest; soms werken die niet mee. In deze en de volgende aflevering besteden we hier aandacht aan. In deze aflevering gaat het over podiumangst. De muziekwereld van het Leids Universitair Medisch Centrum heeft ervaring met diagnose, therapie en preventie. En we verhalen over hoe fagot spelen na een herseninfarct weer mogelijk wordt, dankzij een gezamenlijke inzet van therapie en aanpassingen aan het instrument.

Ook heel fysiek is *circular breathing*; Stefanie Liedke heeft het zich eigen gemaakt om Sequenza XII van Berio te kunnen spelen waar niet eerder dan na ruim een kwartier een normale inademing mogelijk is. Het Nederlands Blazers Ensemble bestaat dit jaar 50 jaar; (ex-)fagotisten van het NBE komen aan het woord. We beginnen met een (beeld-)verslag van de Azzolinidagen: 10, 11 en 12 mei in Rotterdam, Den Haag en Amsterdam.

In april 2012 verschijnt een dubbelnummer van De Fagot. Die aflevering gaat voor een flink deel over fagotconcerten; een aantal meer en minder bekende fagotconcerten zal de revue passeren. De redactie houdt zich aanbevolen voor suggesties en bijdragen; voor contact: zie het colofon.

Dick Hanemaayer

Het Fagotnetwerk vernieuwt de huisstijl. Hierboven het nieuwe logo. Binnenkort zal ook de website een nieuw ontwerp krijgen.

De Fagot is een uitgave van het Fagotnetwerk en verschijnt vier maal per jaar.

Leden van het Fagotnetwerk ontvangen De Fagot kosteloos. De kosten voor een abonnement op jaargang 2011 bedragen € 20.

Aanmelden voor abonnementen: defagot@fagotnetwerk.org
 Informatie over advertenties: defagot@fagotnetwerk.org

Omslagfoto: NBE 50 jaar, Paradiso 10-01-2011
 Redactie: Dick Hanemaayer
 Vormgeving: Textcetera, Den Haag
 Druk en verzending: Control Media bvba, Wildert, België

Overname van teksten en afbeeldingen uit dit blad is alleen toegestaan met schriftelijke toestemming van het Fagotnetwerk
 mail: defagot@fagotnetwerk.org

Disclaimer: van materiaal afkomstig van websites is getracht de rechthebbende te achterhalen. In geval dat niet gelukt is, kun nen belanghebbenden zich melden op defagot@fagotnetwerk.org

COLOFON

INHOUD

MY TEACHING SOMETIMES CONFUSES PEOPLE	4
PODIUMANGST	8
EEN TREURZANG VAN JOHANNES OCKEGHEM	10
NBE 50 JAAR	12
HERSTEL NA EEN HERSENINFARCT	16
ADEMLOOS...	19
VERGEET ZELENKA NIET	22
DE PRIJS	25
NIEUWS UIT DE WERKPLAATS	26
JOHANNES MEINARDUS COENEN, FAGOT-VIRTUOOS	26
FAGOT OP DE PLANKEN	28
VERKEERSONGELUK FAGOT DEN BOSCH	29
FAGOTWEBSITES	30

MY TEACHING SOMETIMES CONFUSES PEOPLE

Op 10, 11 en 12 mei was Sergio Azzolini te gast bij het Fagotnetwerk en de conservatoria van Amsterdam, Den Haag en Rotterdam. Op deze pagina's treft u enkele impressies aan: foto's, citaten en impressies van enkele deelnemers aan de masterclasses.

IMPRESSIES VAN DE MASTERCLASS VAN SERGIO AZZOLINI OP 10 MEI IN ROTTERDAM

Esther Klaassens

Tegenwoordig heeft men bij een masterclass al gauw een beeld van een student die wanhopig iets probeert en vervolgens door een "master" volledig onderuitgehaald wordt, meestal ter meerdere glorie van de "master" in kwestie. (Zie voor een schitterende persiflage hierop: <http://www.youtube.com/watch?v=WNVmqMBAoQ>) Misschien komt het door het feit dat fagottisten leuke mensen zijn of door het feit dat Italianen gezellig zijn, of vooral, en dat is mijn persoonlijke mening, dat Sergio Azzolini een zeer bijzondere persoonlijkheid is, maar de masterclass van Azzolini bleef mijlenver van bovengenoemd cliché. Nu, na twee maanden komt als eerste indruk bovendien: Wat een fantastische man! Als mens, als leraar, en vooral als... Tja, zeg je nu deftig: musicus of praktisch: muzikant of gewoon: muzikmaker. In ieder geval iemand die je nog maar eens laat zien wat het betekent een stuk te spelen. Gewoon, spelen, als in: een spel. Een spel met de noten, een spel met je medespeler, een spel met de componist. Geen vrijblijvend spelletje, maar wel iets waar de

vreugde vanaf spettert! En dat in een zeer serieus zoeken naar de waarheid achter de noten. Want hoe gebeurde het? Een student speelde iets voor. Dat klonk dan al heel goed, maar je kon horen wat er best wel nóg mooier kon. Als eenvoudig stuurman aan de wal zou je dan misschien gaan zeggen: kijk, dat zou beter zus kunnen of, dat moet je zo doen. Zo niet Azzolini. Hij ging er steeds vanuit hoe iets moest zijn. Van daaruit werkte hij. De lange lijn van bijvoorbeeld de fagotinzet van het Mozartconcert kan je ook alleen op je riet spelen. Of met één lange noot. Hij (samen met Bram van Sambeek, die naadloos samenwerkte) speelde dan wel de rest. Zo werd de essentie van het stuk meteen glashelder. En dan hoefde de student eigenlijk alleen nog maar de goede noten in te vullen. Zo ging het keer op keer. En steeds hoorde je hoe een goede fagottist binnen zo'n half uur een nog veel betere fagottist werd. Half uur, nou ja, tijd is een rekbaar begrip en als je nog vijf minuten hebt kan je best een stuk van tien minuten nog eens spelen. Als het aan Sergio had gelegen, zaten er minstens honderd minuten in een uur. Voor de toehoorder waren ze alle honderd in een mum voorbij. Nu eens speelde hij met Bram een volledig orkest, dan weer improviseerde hij meesterlijke een begeleiding, of hield een gloedvol betoog. Een keur van opmerkingen en opdrachten om nog lang over na te denken kwam voor-

bij. In willekeurige volgorde:

- Als je vraagt: haal eens adem, dan ademt een westerling in, een oosterling uit. Het gaat om uitademen!
- Een adem oefening met metronoom: adem op verschillende manieren uit en in: lang-lang; kort-kort; lang-kort; kort-lang.
- 'Expressie' betekent 'uitdrukking', dus je moet druk gebruiken. Niet van je lippen, maar met je adem.
- Long music is good music (de rode draad van de lange lijn, zo ongeveer het thema van de dag)
- Ritme, Rhythmos, betekent vloeien, stromen.
- Als je lucht te kort komt, zoek dan naar belangrijke noten en speel ze expressief. Dan raak je op een muzikale manier je adem kwijt, hoef je geen adem te lozen, maar alleen in te ademen. Zo ben je op een organische manier klaar voor de volgende frase. En op zo'n manier spelen helpt ook tegen spanning, want je adem blijft laag.
- Geen 't', maar 'd'.
- Gebruik als je studeert veel je metronoom. Dan hoef je niet met voet of hoofd de maat te slaan en komt het tempo vanzelf in je. Natuurlijk mag je wel met de gang van de muziek mee bewegen.
- Doe gekke oefeningen. Speel alleen op je riet. Zoek extremen: hoe hard kan ik? Hoe zacht?

- Open! Aperto!
- Er zijn geen moeilijk aanspreekbare noten. Wél gevallen waar je te weinig ademdruk geeft en uit angstige voorzichtigheid niet echt blaast. (ja, als hij het voordeet....)

Maar hoe was het nu als deelnemer? Als je dan zelf aan de beurt bent is dat uiteraard best spannend. Dat kon je ook aan de meeste deelnemers wel merken. Maar aan de andere kant is het zo uniek om met zo'n intens muzikaal iemand te mogen werken, dat de zenuwen maar even moeten opschorten. Ik heb het eerste deel van een Vivaldi sonate voor cello voorgespeeld (e kl. RV 40). Voor mijn gevoel ging het best lekker. Maar toen Azzolini eraan ging werken, kregen de noten opeens veel meer diepgang. Hij doordrong je ervan dat iedere noot zijn betekenis heeft, maar dat niet alle noten even belangrijk zijn. In het openingsmotief zit een hoogtepunt, maar in het volgende een hoger hoogtepunt, en dat sluit weer aan op iets, waardoor de zin via een paar prachtige dissonanten tot een einde komt. Maar na de dubbele streep gebeurt dit nog eens, maar dan heftiger, met meer spanning. Hij daagde me uit de baas te zijn

en hem (en "mijn" cellist, Thomas Guirten, die de continuo verzorgde) te leiden in hoe ik het wilde. Toen merkte ik hoe moeilijk het eigenlijk is precies te weten wat je wilt. Hijzelf nam de leiding, improviseerde zo mogelijk nog mooiere dissonanten dan Vivaldi geschreven had en maakte alles opeens zó duidelijk! Ik heb nog nooit zoveel van Vivaldi gehouden als in die momenten!

LONG MUSIC IS GOOD MUSIC

Suzanne van Berkum, student aan het conservatorium van Den Haag

'Long music is good music', is het antwoord dat ik zonder nadenken zou geven op de vraag wat ik van Sergio Azzolini heb geleerd tijdens zijn masterclasses. Het is een van de uitspraken die hij eindeloos bleef herhalen. Door de energie en de positiviteit van zijn masterclasses inspireerde hij mij om alles los te laten en helemaal in de muziek op te gaan. Vol waardering en respect, toch ook kritisch maar met ontzettend veel humor, gaf hij elke deelnemer aan zijn masterclasses, ongeacht het niveau, passende feedback. Uit de eerste noten maakte hij

op wat de sterke en minder sterke punten zijn en vervolgens rustte hij niet voordat hij een probleem volledig opgelost had (hiermee wist hij zelfs conservatoriumdocenten enorm te inspireren), of al zijn tips (bijvoorbeeld om iedere dag bij het ontbijt een metronoom te nuttigen) van de hand gedaan had. Met de energie, het vertrouwen en de overtuiging waarmee hij speelde, heeft Azzolini mij, en ik denk velen met mij, ontzettend geïnspireerd.

GUUS GRAL (13 DECEMBER 1947 – † 3 JUNI 2011)

Foto: David Gasser

Op 3 juni 2011 is fagottist en contrafagottist Guus Dral overleden. Guus studeerde fagot aan het Amsterdamse Muzieklyceum bij Joep Terwey. Achtereenvolgens speelde hij bij het Rotterdams Philharmonisch Orkest, het Nederlands Begeleidings Orkest en het Residentie Orkest. In 1974 kwam Guus in dienst van het Koninklijk Concertgebouw-orkest. Eerst als fagottist en vanaf 1982 als contrafagottist. Ook was hij actief in de kamermuziek. Hij maakte o.a. deel uit van het Arthur Ensemble en speelde regelmatig mee in het Nederlands Blazers Ensemble. Guus is 63 jaar oud geworden. Hij was al langere tijd ziek.

Hieronder volgt een gedeelte uit de tekst die zijn collega en vriend Jan Kouwenhoven sprak op de afscheidsceremonie van Guus op 10 juni in de Noorderkerk te Amsterdam.

Guus was een fijnzinnig musicus, een echte ensemblespeler, geen hanige ijdele solist. Soms denk ik wel eens dat hij liever zanger zou zijn geworden, hoewel hij een zeer toegewijd fagottist was. Laten we maar zeggen dat zijn hart bij de fagot lag maar zijn ziel bij de zang. Begin jaren tachtig volgde hij Kees Krom op als contrafagottist, het instrument dat al lang zijn grote liefde had. Hij ging zich bewegen in de allerdiepste diepten van het klankspectrum. Nu kun je zo'n instrument gewoon goed spelen, een beetje als een fagottist die het erbij doet. Maar je kunt ook proberen er een nieuwe dimensie aan toe te voegen, door aan zo'n ogenschijnlijk log en zwaar instrument juist zachtheid en souplesse te ontlokken. Nu werd duidelijk wat voor soort musicus Guus altijd geweest is. Hij heeft een standaard gezet voor contrafagotspel, de mogelijkheden uitgebreid. Ik noem nog even de lage c in het begin van *Also sprach Zarathustra*, dat sensurround bioscoopbegin, waar de contrafagot de verre donder verbeeldt die Zarathustra's komst over de bergen aankondigt. Met een speciale truc kon Guus dat zachter spelen dan wie dan ook.

We hebben het tijdens de voorbereiding van deze bijeenkomst veel over een deeltje

uit *Ma Mere l'Oye* gehad: *Les Entretiens de la Belle et de la Bête*. *La Belle*, de prinses is de klarinet, *la Bête*, het beest de contrafagot. De laatste wordt een prins als de prinses hem de liefde verklaart. Hoewel je het beest moet verklanken moet tegelijkertijd de liefhebbende prins al hoorbaar zijn. Dat vereist op een reusachtig instrument teder spel. Toen collega fagottist Ronald Karten niet lang geleden bij Guus op bezoek was en ze dit stuk hoorden zei Guus dat hij dit best mooi gespeeld had. "Als ik nou jong was en pas begonnen met contrafagot, dan zou ik van zo'n speler wel les willen hebben". Hij heeft zijn zin gekregen. Want zijn we, als muzikanten in het orkest die langzamerhand uitgelest zijn, niet onze eigen leraar geworden?

Guus blijft in onze herinnering als een bevlogen muzikant en een warm mens die enorm heeft genoten van de muziek, zijn vrienden, het goede leven en het leven op het water.

Marieke Stordiau
Jan Kouwenhoven

LESSEN VAN SERGIO AZZOLINI

“

*If you blow more,
you express more*

*What is coming after tension? Relaxation!
Be clear in what you want*

Maybe we are afraid to be the first

Speedy of air: think you're sitting on the toilet

Round music – the horizon is not flat

Organize your rubato

Allegro is happy

*Do you have
tempo inside?*

Legato is not
Legato is

Long music is good music

Balance in the body

*It's a present we have the
bassoon for breathing out*

The breathing is giving the tempo

If you bite, you can't blow

How do you call this instrument? Bassoon?

No: wind instrument

Is bar three proud, romantic?
You explain me

Bassoon is: funny, spirituososo, elegant.

If I think O: much more sound

What is the most important in music?

1. Tempo 2. Rythm

*I do not play
against my
feeling*

Rythmus is fluidity and metric

Give what
you have

”

There are two areas of view I have:

1. The organisation for the day (Rotterdam) was not very good. We had to change room three times, also the first one was far too small.
Sergio himself stated that he needed 45 minutes for each participant, 30 minutes was not enough.
The day was far too long, by the time it was my turn at 8pm I was tired and wanted to go home having been there all day. I think Sergio was tired also by this time.
2. Sergio is undoubtedly one of the finest bassoonists in the world, he is also a fantastic musician.
For me the day didn't bring anything new, I have heard the same messages from other bassoonists/teachers (e.g. practice slowly, take your time, use a metronome, etc). However the issue that left the most food for thought and revisit was the emphasis on breathing, specifically rhythmically breathing, ensuring there is a positive breath out before breathing in. A basic techniques that we all do every day but a key fundamental in playing a wind instrument.

Regards, Shaun Roderick

absolutido
your absolute pitch

Absolutido, je externe oor met absoluut gehoor

Heb je geen absoluut gehoor, wie heeft dat wel, dan kun je met absolutido zien of je een toon goed treft.

Musici die nog niet van blad lezen, kunnen met absolutido direct zien of ze noten op de goede hoogte zingen of spelen omdat de app jouw stem of het geluid van je instrument opneemt en in notenbeeld weergeeft.

- Op absolutido kun je de sleutel waarin je zingt of speelt instellen.
Tik op de sleutel.
- Sopranen en alt: Tenoren: Bassen:
- De toonsoort waarin een muziekstuk geschreven is neem je over door kruisen of mollen bij de sleutel te zetten.
- De toon die je gezongen of gespeeld hebt kun je laten horen, maar ook een halve hoger of lager.
- Een wijzerlat laat zien of je onder of boven de toon zit of hem zuiver getroffen hebt.
- Je kunt de notennamen kiezen die je in jouw taal gebruikt.
In het Vlaams: Sol, La, Si, Do... In het Nederlands: G, A, B, C... of in het Duits: G, A, H, C...
- De knop met het vraagteken tik je aan om de uitleg te nog eens te zien.
- absolutido is een app voor een android telefoon en verkrijgbaar bij market.android.com

singsolatido
train your ears

Zangers die van blad willen leren lezen downloaden Singsolatido op hun Android smartphone. Ze kunnen in tien minuten het noten treffen oefenen.
Kijk op: market.android.com

PODIUMANGST

Podiumangst: een taboe waar onder collega's niet over gesproken wordt; maar veel musici hebben er last van. Veel van de patiënten van Esther van Fenema - psychiater, verbonden aan het LUMC Leiden en professioneel violiste – kampen er mee. Onze redacteur Dick Hanemaayer sprak met Esther van Fenema over podiumangst; hieronder leest u de uitkomsten van dit gesprek.

WAT IS HET?

Ongeveer 30 procent van de professionele musici heeft last van podiumangst. Het is een ingewikkelde klacht. In de psychiatrie wordt podiumangst officieel geclassificeerd als sociale fobie. De belangrijkste criteria voor een sociale fobie zijn deze (volgens DSM IV – de officiële richtlijnen voor de psychiatrie):

- Een duidelijke en aanhoudende angst voor één of meer situaties waarin men sociaal moet functioneren of iets moet presteren en waarbij men blootgesteld wordt aan onbekenden of een mogelijk kritische beoordeling door anderen.
- De betrokkene is bang dat hij/zij zich op een manier zal gedragen of angstverschijnselen zal tonen die vernederend of beschamend zijn.
- Blootstelling aan de gevreesde sociale situatie lukt bijna zonder uitzondering angst uit die de vorm kan krijgen van een situatie-gebonden paniekaanval.
- Betrokkene is er zich van bewust dat zijn of haar angst overdreven of onredelijk is.
- De gevreesde sociale situaties of de situaties waarin men moet optreden, worden vermeden dan wel doorstaan met intense angst of lijden.
- De vermindering, de angstige verwachting of het lijden in de gevreesde sociale situatie of de situatie waarin men moet optreden, belemmeren in significante mate de normale dagelijkse routine, het beroepsmatig functioneren, of sociale activiteiten of relaties met anderen, of er is een duidelijk lijden door het hebben van de fobie.

Deze criteria kloppen voor de situatie van de musicus, met uitzondering van het vijfde punt waarin staat dat gevreesde situaties vermeden worden. Dat geldt in het algemeen niet voor musici: deze gaan door en willen blijven optreden.

Daarnaast moet je bij podiumangst ook goed zoeken naar eventuele onderliggende problematiek. Zo kan het zijn dat er sprake is van een depressie – met als verschijnselen onder andere concentratieproblemen, geheugenklachten, negatief zelfbeeld - die zich op het podium uit als podiumangst. En zo kan het zijn dat podiumangst onderliggend een meer traumatisch karakter heeft,

bijvoorbeeld als een eerder optreden heel slecht ging en deze ervaring niet goed is verwerkt. Het is dus altijd zaak om bij klachten van podiumangst na te gaan wat er onderliggend speelt.

Podiumangst beperkt zich vaak niet tot alleen de podiumsituatie. Er kan ook sprake zijn van anticipatieangst: mensen kunnen zich weken voor een optreden al gespannen en ellendig voelen en de angst kan ook geruime tijd na een optreden manifest zijn. Het kan zijn dat mensen voor en na een optreden zich zo schamen dat men niet naar buiten komt. En het kan zich uitbreiden als een soort olievlek: er zijn patiënten waarbij aanvankelijk de angst samenhangt met een belangrijk optreden maar die na verloop van tijd zonder bètablokker niet meer op een repetitie durven te verschijnen. Er kan zich ook vermijdingsgedrag ontwikkelen, bijvoorbeeld een zangeres die bepaalde operarollen vermijdt waarin ze bang is om door podiumangst overvallen te worden. Of audities gaan vermijden, waardoor je minder bereikt dan je zou kunnen. Het heeft dus meer voeten in de aarde dan alleen de concrete situatie van een bepaald optreden.

Fysieke verschijnselen van podiumangst zijn onder andere trillen, zweten en droge mond. Voor een fagottist kan dat bijvoorbeeld betekenen dat de embouchure niet goed werkt, dat de ademsteun onvast is en dat er te weinig houvast op de kleppen is.

HOE KOM JE ER AAN?

Psychiatrische aandoeningen zijn over het algemeen de resultante van aanleg en omgeving. Als er in de familie aanleg is voor psychische klachten - wat bij musici opvallend vaak het geval is - dan ben je relatief kwetsbaar.

Bij musici is regelmatig het zelfbeeld een oorzaak van podiumangst. Zeker in de pianowereld en de violowereld zijn er nogal wat ouders die hun eigen dromen projecteren op hun kinderen: die kinderen zijn pas aardig en goed als ze zich op het podium bewijzen, als ze supertalent zijn. Zo'n kind groeit niet op met de gedachte dat-ie goed is zoals-ie is, maar met het beeld dat de ouders '.. mij pas leuk vinden als ik geweldig viool (...) speel, als ik een supertalent ben'. Een dergelijke opvoeding kan het ontstaan

van narcistische persoonlijkheidstrekken in de hand werken. Als iemands zelfbeeld samenvalt met wat hij of zij presteert is er niet sprake van een stevig zelfbeeld maar van een groot zelfbeeld. Dat kan leiden tot grote problemen in de vorm van angst voor krenking en afwijzing.

Een musicus heeft in zijn beroepsleven altijd te maken met stress zodat men relatief vatbaar is voor psychische klachten en in het bijzonder podiumangst. Allerlei factoren in het leven van een musicus leveren stress op: musici worden laag beloond; de concurrentie is groot; de werkomstandigheden zijn onregelmatig en onvoorspelbaar; de carrièremogelijkheden zijn beperkt; tijdens ieder optreden moet perfect gepresteerd worden. Er is de afgelopen jaren wel onderzoek gedaan naar de arbeidsomstandigheden van professionele musici, met ook aandacht voor de psychische elementen. Maar dat heeft tot nu toe weinig tastbaars opgeleverd. Eigenlijk zou er op de conservatoria veel meer aandacht moeten zijn voor de vraag hoe musici hun prestaties kunnen optimaliseren. De (top)sport is veel verder in de psychische begeleiding van sporters richting topprestaties, wellicht omdat daar meer geld in om gaat en omdat het onderwerp daar veel minder een taboe is. In de muziek is het een taboe; musici hebben de houding om niet te zeuren maar om door te gaan. En men ziet als risico dat het openlijk gewag maken van podiumangst schadelijk is voor positie en carrière. Hoewel podiumangst ook bij de grootste musici kan voorkomen en dus niet samenhangt met kwaliteit.

WAT IS ER AAN TE DOEN?

Psychiatrische behandeling houdt over het algemeen in: pillen en/of praten.

Wat de pillen betreft gaat het vooral om bètablokkers. Deze verminderen de lichamelijke symptomen zoals trillen, zweten, e.d. Deze vorm van symptoombestrijding kan incidenteel wel werken zoals in de situatie van een bijzonder spannend optreden; dan zijn bètablokkers effectief. Maar langdurig gebruik en gebruik in hoge doseringen moet voorkomen worden vanwege de bijverschijnselen: depressieve klachten, koude extremiteiten, lagere bloeddruk, langzame hartslag, impotentie. En mogelijk kan de emotionele expressie in het gedrang

komen, ofschoon dat niet overtuigend is aangetoond. Men moet dus oppassen met bètablokkers; het zijn primair medicijnen voor hart- en vaatziekten. Bètablokkers zijn in principe alleen op voorschrift van een arts te verkrijgen maar er is ook wel onderhands aan te komen, alhoewel dat niet zo verstandig is. Gebruik van bètablokkers kan ook leiden tot psychische afhankelijk ervan: men kan zich zonder pil onzeker of angstig gaan voelen. En bovendien kan men denken dat men er steeds meer van nodig heeft (hetgeen fysiologisch niet klopt).

Dan de overige psychiatrische behandelingen. De aanpak hiervan hangt helemaal af van de onderliggende oorzaak. Het kan om een depressie gaan, het kan gaan om een negatief zelfbeeld of persoonlijkheidsproblematiek, of het kan gaan om een traumatische ervaring. In een psychiatrische behandeling wordt de onderliggende oorzaak aangepakt. Dus als een depressie de onderliggende reden is, wordt de depressie behandeld; en niet specifiek de podiumangst, die vaak vanzelf verdwijnt als de oorzaak effectief wordt aangepakt.

Als er sprake is van een zelfbeeld wat te sterk samenvalt met de prestatie, waardoor iemand erg kwetsbaar is, is de therapie erop gericht de persoon en diens prestaties wat uit elkaar te halen: 'Ben ik ook OK als ik een keer een fout maak? Denk ik dat ik heb gefaald als mens of denk ik dat ik heb gedaan wat ik kon en dat het jammer is dat er een keer iets mis ging?' Psychotherapeutische behandelingen voor dit soort problematiek kunnen veel tijd vergen omdat het heel gecompliceerde problemen zijn. Ook medicatie kan een onderdeel zijn het behandelen van psychiatrische aandoeningen. Daarbij moet goed nagegaan worden dat medicatie niet interfereert met motorische aspecten van het spelen en niet tot emotionele afvlakking leidt. Bijvoorbeeld

een patiënt die last heeft van manische depressiviteit (bipolaire stoornis): als de patiënt wordt ingesteld op de officieel voorgeschreven medicatie loopt hij het risico dat hij zich niet meer goed kan uiten omdat hoogtes en dieptes in zijn gevoelsleven teveel afvlakken. Dat betekent dan dat gezocht moet worden naar medicatie en/of een dosering die artistieke uitingen niet bemmeren, maar tegelijkertijd moet worden voorkomen dat de patiënt 'uit de rails' loopt.

Tot slot: het komt voor dat artsen en therapeuten klachten van musici niet serieus nemen, door het werk te idealiseren – 'je wordt toch betaald voor je hobby' - of door het beroep te devalueren – 'dan ga je toch iets anders doen'.

En een waarschuwing: er zijn tal van therapeuten die (op Internet) hun diensten aanbieden aan mensen met podiumangst. Het is niet altijd gezegd dat dat een goed aanbod is. Voor de muziekwereld geldt dat uitsluitend gewerkt wordt met therapieën waarvan de effectiviteit wetenschappelijk bewezen is.

HOE KAN HET VOORKOMEN WORDEN?

Enige mate van spanning rond een optreden is nodig; adrenaline geeft de concentratie die voorwaarde is voor een goede uitvoering. Maar het is zaak ervoor te zorgen dat een positieve spanning niet uitgroeit tot een negatieve. Signalen die daarop wijzen zijn bijvoorbeeld het opzien tegen een uitvoering en een hoge mate van nervositeit.

Een primitieve interpretatie van podiumangst is dat het een reactie is op een levensbedreigende situatie. De vraag is dan waarom de situatie van een optreden als een levensgevaarlijke situatie wordt ervaren. Dat is misschien omdat het als onveilig gezien wordt. Waarom wordt het als onveilig ervaren? Vaak worden dingen

die nieuw zijn als onveilig ervaren. Vanuit deze gedachtegang zijn er tal van tips te bedenken die hieraan tegemoet komen en effectief zijn. Bijvoorbeeld:

- Als het optreden 's avonds is, ga dan niet 's ochtends repeteren want dan zit de biologische huishouding anders in elkaar dan 's avonds;
- Zorg dat je tijdig de zaal waar het optreden plaatsvindt gezien hebt zodat je een veilige, bekende situatie creëert;
- Sommigen hebben baat bij visualiseren: stel je in gedachten voor wat er in het orkest en in de zaal gebeurt voor je een lastige inzet moet plaatsen
- Sommigen hebben baat bij meditatie voorafgaande aan het optreden;
- Of oefen thuis met je concertkleding aan.

Het zijn stuk voor stuk dingen die men kan doen om de situatie vooraf te leren 'kennen' zodat die niet voor onveiligheid kan zorgen.

Voor de hand liggend maar daarom niet minder belangrijk is een optimale muzikale voorbereiding. Bijvoorbeeld: oefen vooraf niet alleen (de moeilijke) passages, maar speel ook de hele partij in één stuk door.

En vervolgens is er de vraag wat het optreden voor je betekent. Heb je gedaan wat je kon. En heb je als mens gefaald als er iets fout ging. Mag je falen?

Esther van Fenema

Het Leids Universitair Medisch Centrum (LUMC) heeft op de afdeling Psychiatrie een polikliniek bedoeld voor podiumkunstenaren die last hebben van psychische klachten: "De Muziekwinkel LUMC".

De dysbalans tussen psychosociale druk en belastbaarheid van podiumkunstenaren leidt regelmatig tot fysieke en psychische klachten. Dit kunnen klachten zijn zoals podiumangst, depressiviteit, angsten, stress, gevoelens van leegheid en onzekerheid. Deze aandoeningen hebben op hun beurt

weer een negatieve wisselwerking op elkaar, op het ontstaan van lichamelijke klachten en op het algemeen en beroepsmatig functioneren.

Uit onderzoek komt naar voren dat het taboe bij podiumkunstenaren over lichamelijke blessures langzamerhand afneemt, maar dat psychische klachten moeilijk bespreekbaar zijn en vaak worden weggelaten. In de gespecialiseerde Muziekwinkel LUMC wordt aandacht besteed aan de psychische problematiek bij podiumkunstenaren. Ons

centrum dient meerdere doelen tegelijkertijd: het doorbreken van het taboe op psychische klachten, preventie, tijdige signalering, diagnostiek en behandelingsadvies.

CONTACT

Mevrouw drs. E.M. van Fenema (psychiater)
Polikliniek Psychiatrie B1-P
LUMC
Postbus 9600
2300 RC Leiden
Telefoonnummer: 071 – 526 3785 (secretaar)

VERDER LEZEN

Twee interviews met Esther van Fenema:

www.trouw.nl >> zoek op Trouw: fenema

<http://www.twentyminutes.nl/podiumvrees1.pdf>

<http://www.twentyminutes.nl/podiumvrees2.pdf>

<http://www.twentyminutes.nl/podiumvrees3.pdf>

ONDERZOEKEN:

P. Heirman (2009), Literatuuroverzicht over de psychosociale aspecten van een podiumkunstenaar: preventieve aanpak op belasting en belastbaarheid. Achmea Vitale

B. de Jong, (2010), Jonge musici in mineur. Psychisch leed bij conservatoriumstudenten. Rijksuniversiteit Groningen

P. Mak (2010), Peak Performance & Reducing Stage Fright Lectoraat Lifelong Learning in Music & the Arts. Implementatieonderzoek HeartMath trainingsprogramma bij studenten van het Prins Claus Conservatorium. Hanzehogeschool, Groningen Hogeschool der Kunsten, Den Haag. Lectoraat Lifelong Learning in Music & the Arts 2010

EEN TREURZANG VAN JOHANNES OCKEGHEM

DE FAGOT

EEN TREURZANG VAN JOHANNES OCKEGHEM (1420-1495)

Sjoerd Visser

In de eerste twee nummers van De Fagot had ik beloofd hierover iets te zullen schrijven: *Déploration sur la mort de Binchois* van Johannes Ockeghem. Deze treurzang wordt ook wel aangeduid met de eerste woorden van de zangtekst *Mors, tu as navré* of *Mors, tu as navré de ton dart (Dood, met je pijl heb je pijnlijk getroffen)*. Deze muziek ontstond in 1460, twee eeuwen voordat de fagot werd uitgevonden en zelfs zo'n 50 jaar eerder dan de eerste vermelding van de dulciaan. Wat moeten fagottisten dan met dat oude zangstuk?

Begin eens met de muziek te horen. Makkelijk genoeg, de *Déploration* is te beluisteren op sites zoals www.ringaround.it en www.youtube.com. En wie de bladmuziek erbij wil hebben kan die gratis uitprinten op www.icking-music-archive.org. Je ziet en hoort dan een vierstemmig stuk voor alt, 2 tenoren en bas. De 2 tenoren en bas zingen een Latijnse tekst, de alt enigszins los daarvan de Oud-Franse tekst van de *Déploration*. Een schitterende vocale uitvoering is die van de zangers van Graindelavoix op track 12 van de CD *Joye, Les plaintes de Gilles de Bins dit Binchois*, waarvan ik de verdere gegevens onderaan dit stuk opneem. On-

waarschijnlijke samenklanken. Wil je horen hoe verdriet klinkt, dan is dit het antwoord. Maar we hadden nog geen antwoord op die andere vraag: wat moeten fagottisten met zo'n oud zangstuk?

Dat antwoord geeft het Nederlandse Calefax Reed Quintet op zijn al wat oudere CD *600 years Calefax 1985-2000*, de gegevens staan weer onderaan dit stuk. Track 18 van die CD is onze *Déploration*, maar nu helemaal instrumentaal met altsax, alt-hobo, basklarinet en fagot. Nog iets beter, meer ingetogen is hun live-opname op de CD-box *De keuze van Jan Nuchelmans, 18 jaar Holland Festival Oude Muziek Utrecht*, CD 3 track 1. Maar die CD-box is misschien niet meer in de handel. Calefax is inmiddels al jaren verder met zijn repertoire, via bewerkingen van Rameau gingen ze naar Debussy naar Duke Ellington en nog verder. Als je één van hun ringtones op je mobiel wilt downloaden, tik dan maar eens *Calefax ringtone* in op www.google.nl. Maar dit oude nummer blijft bijzonder. Hun *Déploration* op moderne instrumenten doet niet onder voor de authentiekste middeleeuwse gezongen vertolking. Ik heb puristen door de knieën zien gaan bij het horen van deze

Déploration. Moderne instrumentalisten moeten met hun poten van de oude muziek afblijven, was het altijd. Maar bij de *Déploration* van Calefax bleven ze sprakeloos.

Het kan dus wel, oude muziek op moderne instrumenten. Oude muziek als het exclusieve domein van zangers of van een stel specialisten met authentieke instrumenten, daar is niet echt een goede reden voor. Interpretatieverschillen, smaken die verschillen zijn er altijd en over de muziek van alle tijden. Zoeken naar het authentieke geluid op een authentiek instrument is één benadering, andere benaderingen zijn ook mogelijk en kunnen tot mooie resultaten leiden. Een uitnodiging aan iedereen: laat je repertoire maar eens een paar eeuwen eerder beginnen dan pas omstreeks Bach. Wat je dan tegenkomt is de moeite waard, zoals de *Déploration* van Ockeghem.

Wat valt er verder te zeggen over Johannes Ockeghem? Zijn geboortjaar 1420 is een gok, we weten alleen dat hij ergens tussen 1410 en 1425 geboren moet zijn in Saint-Ghislain, Henegouwen in de buurt van Mons. Zijn sterfjaar 1495 ligt wel vast, dus hij is hoe dan ook erg oud geworden voor

die tijd. Hij was in de leer bij zijn iets oudere streekgenoot Gilles Binchois (1400-1460), die net als hij een groot componist werd in de Vlaamse Polyfonie. En die bezongen wordt in de *Déploration*. Beiden waren hoge geestelijken aan het hof van de Franse koningen en van de Bourgondische hertogen Filips de Goede en Karel de Stoute. Van Ockeghem wordt vermoed dat hij tevens slim heeft kunnen laveren in belangentegenstellingen tussen opvolgende Franse koningen, want hij bleef tot zijn dood in de gratie en overladen met rijkdom. Een uitstekende baszanger, een korte brede vent, op de illustratie is hij vermoedelijk de zanger in het midden, met bril.

CD Joye. Les plaintes de Gilles de Bins dit Binchois, Graindelavoix, Glossa GCD P32102.
CD 600 Years Calefax 1985-2000, Music from six centuries from Ockeghem to Ter Doest, Calefax Reed Quintet, Dabringhaus und Grimm MDG 619 1043-2.
3 CD-box De keuze van Jan Nuchelmans, 18 jaar Holland Festival Oude Muziek Utrecht, Vrienden Oude Muziek VROOM 900.

Allegro

Allegro

6 2 6 # 6 # # 6 # 6 6

5

NBE 50 JAAR

Het Nederlands Blazers Ensemble bestaat in 2011 50 jaar. Vier (ex)fagottisten van het NBE – Marieke Stordiau, Dorian Cooke, Ronald Karten, Kees Olthuis – blikken terug. En het NBE biedt lezers van De Fagot met korting het jubileumboek aan dat is geschreven door Saskia Törnqvist: *Luchtfietzers en wegbereiders* en uitgegeven door Uitgeverij Hoogland & Van Klaveren.

TIN theaterfotoprijs 2010

TRENDSETTERS IN BEGIN TACHTIGER JAREN

Kees Olthuis (NBE lid van 1970-1988)

“Moet u zich zo langzamerhand niet gaan verkleden?” vroeg onze Weense impresario, hogelijk ongerust en verbaasd, zo tegen acht uur in de stemkamer van de *Musikverein* te Wenen aan de leden van het NBE. Verkleden.....??? Glimmend gepoetste zwarte schoenen, mooie zwarte broek en shiny-shirts in felle, verschillende kleuren. Zo feestelijk, we hadden het niet beter kunnen bedenken. Tenslotte speelden we al sinds eind 1969 nooit meer in rokkostuum of pak. In Nederland was men al niet anders gewend. Het was nooit een probleem in Engeland, Amerika, Canada, Schotland, Italië, Duitsland, Japan of Australië. Maar Wenen? Het Walhalla der Muziek was kennelijk nog niet zo ver. Dat bleek ook duidelijk bij onze opkomst uit een reactie van een concertbezoekster, die spontaan en zeer luid uitriep: “Wie sehen denn die aus.....!!!” En dan ook nog beginnen met het *Capriccio* van Tristan Keuris. Maar al snel, zeker na Mozart en Dvořák, sloeg de stemming om en moesten we uiteindelijk een verrassend aantal toe-

giften spelen. De klap op de vuurpijl kwam bij de laatste toegift. *BonaNox*, de canon van Mozart. Nee, natuurlijk zongen we niet de gekuiste tekstversie, maar de originele tekst, van Mozart zelf. Een tekst die alle Weners natuurlijk kennen, maar zelden in het openbaar durven te zingen. Maar wij wel; het is toch van Mozart? Dus heilig en verantwoord !! Ik ben overtuigd, dat het publiek brandde van nieuwsgierigheid. Dus daar gingen we:

BonaNox, bist a rechter Ochs. Bona-Notte, Liebe Lotte, bonne nuit, pfuipfui. Goodnight, heut müss ma noch weit. GuteNacht,scheiss ins Bett dass's kracht, Gute nacht. Schlaffeig'sundundreckde-mArschzum Mund.

Zelfs bij de uitgave van Breitkopf staat nog steeds: sch.... en A.... De kritieken waren om trots op te zijn. We hadden echt wat losgemaakt, want één recensent schreef: “Eindelijk gebroken met die conventionele kleding. Het maakt niet uit hoe je gekleed bent, als je maar goed speelt.” En dat deden we !!!

Hoe de programmering tot stand kwam? Praten, praten en nog eens praten. Heel vaak gingen Werner, Joep, Carlo, Geert en ik na een concert van het Koninklijk Concertgebouworkest naar de Van Breestraat 18. Beneden was het kantoor van het NBE en boven woonde Werner. Rokjas uit, wijn, hapjes en soms een enkele keer een jointje. En dan praten, meer wijn en weer praten. Over de meest idiote ideeën. Grappen werden plannen; plannen waar we de volgende dag dan weer over doorgingen. Ruzie maken, lachen, schier onmogelijkheden bedenken, weer verwerpen; schenken nog maar eens in. Tja, dat zeg je nou maar toch maar als we nou eens En zo gebeurde het, bijvoorbeeld, dat de eerste tent die ooit op het Museumplein stond die van het NBE was. Zelf opzetten, 's nachts bewaken en er in slapen en 's morgens de straat over steken voor de repetitie van het KCO. Woensdagmiddag, zaterdag- en zondagmiddag en -avond Stravinsky's *l'Histoire du soldat* met acteurs van *De Appel* in de regie van Erik Vos. Zo vaak, dat er drie verschillende bezettingen nodig waren en ook drie dirigenten. En zo ging dat toen, voor mij vanaf 1970, totdat we in 1988 uitgepraat waren

IDOLEN EN ZAND TUSSEN DE KLEPPEN

Ronald Karten (lid van 1988 – 2007)

Mijn eerste kennismaking met het Nederlands Blazers Ensemble was in 1970. Ik had toen les van Kees Olthuis op de muziekschool van Zaandam. Kees attendeerde me op een concert dat het NBE zou geven in de toenmalige concertzaal in de Zaanstreek: De Speeldoos. Voor het eerst zag ik daar die stoere mannen, alternatief gekleed, fantasistisch spelend met de mooiste blazersmuziek van de wereld. Het was voor mij een openbaring. Daarvoor had ik het gaan naar een concert altijd ervaren als een soort stijf gedoe, maar deze club straalde ongelooflijk veel spontaniteit uit. Voor mij was deze ervaring uiteindelijk mede bepalend dat ik een paar jaar later naar het conservatorium zou gaan. Inmiddels draaide ik de platen van de Mozart-Serenades letterlijk kapot. Ik heb later een tweede set gekocht.

In 1975, toen ik in het tweede jaar van het conservatorium zat, vroeg mijn leraar Joep Terwey of ik niet eens wilde proberen contrafagot te spelen. Het NBE had een paar weken later iemand nodig voor een concert op de Veluwe waar een ouverture van

Rossini en de serenade van Dvořák zouden gaan. Ik heb me toen zelf in twee weken geleerd de contrafagot te bespelen. Het instrument was een zeer fotogenieke Moenig. Deze contrafagot had namelijk een lage A-beker waardoor het door dit glimmende verlengstuk er zeer indrukwekkend uit zag. Behalve indrukwekkend was het instrument ook (top)zwaar, maar dat mocht de pret niet drukken en bovendien kreeg de klank meer diepte door de A-beker. Het concert op de Veluwe was in de open lucht op een zandvlakte waar we ook overheen moesten lopen. Omdat het ook nog waaide kwam er ook zand tussen de kleppen. Jaren later heb ik nog wel eens zandkorrels van dit concert in de contrafagotkist terug gevonden. Daarna heb ik nog vele malen meegespeeld met het NBE o.a. op diverse Nieuwjaarsconcerten waar men toen mee begonnen was. Nog goed herinner ik me een concert met Koot en Bie, waar Kees van Kooten aan het eind van het concert, niet onverdienstelijk, op zijn trombone ging meespelen.

In 1988 kwam ik vast in het ensemble en volgde mijn leraar Joep Terwey op. Ik kan met recht zeggen dat dit voor mij wel een soort droom was die werkelijkheid werd. Ik was nu een vaste speler in het NBE, het

ensemble dat ik altijd zo enorm bewonderde en waardoor ik uiteindelijk naar het conservatorium was gegaan. Ik heb tot ongeveer 2007 met het ensemble meegespeeld waarbij ik de laatste jaren de eerste fagotplaats deelde met Dorian Cooke. Talloze tournees hebben we gemaakt naar o.a. de VS, Mexico, Zuid Amerika, Rusland, Nieuw Zeeland, Thailand en uiteraard door heel Europa.

Nog een concert waar ik goede herinneringen aan over gehouden heb was het concert in de Zaterdagmatinee (toen nog VARA-matinee genoemd) met Frans Brüggen in 1991. We speelden de *Gran Partita* van Mozart. Maanden lang hadden we op deze serenade gerepeteerd en de laatste repetities kwam Frans erbij. Hij had eigenlijk niet zo veel zin om lang te repeteren en zegde zelfs de generale repetitie af. We dachten allemaal: "Wat moet dit straks worden". Maar op het concert zelf zorgde Frans voor een extra sfeer. Zijn spontane inspirerende manier van dirigeren en zijn verrassende maar perfecte timing maakten deze uitvoering voor mij tot een bijzonder concert waar ik nog vaak aan terug heb gedacht.

TOURNEE NBE NAAR JORDANIË EN DE WESTELIJKE JORDAANOEVER

Marieke Stordiau (van 1992-heden)

In de eerste drie weken van mei 2011 vond er een ware dwarsdoorsnede plaats van programma's zoals wij die momenteel uitvoeren met het Nederlands Blazers Ensemble. Van 1 - 8 mei maakte het NBE op uitnodiging van de Nederlandse ambassade in Amman en in samenwerking met Musicians Without Borders een tournee naar de Westelijke Jordaanoever en Jordanië. Een bijzonder tournee, waar onze crossover activiteiten en popband ervaringen volop aan bod kwamen.

In de week die volgde speelden wij van 10 - 14 mei op historische instrumenten in Amsterdam, Leeuwarden, Rotterdam en Arnhem een reprise van *De Nozze di Figaro* van Mozart, in het Nederlands gezongen door Johanette Zomer en Frans Fiselier en in een bewerking van Hans van der Heide. In het geval van Dorian en mij betekende het dat wij onze 'Grenzers': kopieën van klassieke fagotten uit de tijd van Mozart, gemaakt door Peter de Koningh, tevoorschijn haalden.

Masterclass National Music Conservatory in Amman

Vervolgens speelden wij van 16 -19 mei *Het wonder verhaal van K* in Amsterdam, Helmond en Den Haag. In dit geval ging het om een gloednieuw muziektheaterstuk, geschreven door de jonge componist Bart de Vrees. Behalve een lastige fagotpartij heeft Bart in zijn partituur bovendien de

Contraforte voorgeschreven. Dorian Cooke (sinds 1998 bij het NBE) en ik zullen ingaan op de tournee naar het Midden Oosten. Om verschillende redenen heeft deze tour grote indruk op ons gemaakt.

Na een reinsnacht zonder slaap van Amsterdam naar Tel Aviv per vliegtuig en dan per bus naar Amman, ontmoetten wij na aankomst (11.30 uur) in ons hotel de Jordaanse groep RUM van bandleider, pianist en componist Tareq al Nasser. Met deze kleurrijke sympathieke groep stond om 13.00 uur een repetitie gepland en dezelfde avond al een optreden. En er zouden er daarna nog twee volgen in Amman en Aqaba. Tareq al Nasser en Rum zijn heel populair in Jordanië en andere landen in de regio. Hun muziek is Arabisch georiënteerd met een Westerse, hedendaagse inslag. De groep bestaat uit een aantal strijkers en blazers op Arabische en westerse instrumenten. Gelukkig klikte het meteen tussen RUM en het NBE. Het Jordaanse publiek reageerde bij de optredens enorm enthousiast en zeer extravert, echt een feest. Het programma was heel afwisselend, waarbij de ensembles afzonderlijk eigen repertoire speelden en daarnaast muziek die speciaal gearrangeerd was voor RUM en het NBE: De zaal was niet meer te houden toen het voor hun onbekende NBE de populaire Arabische muziek samen met RUM begon te spelen.

NBE OP DE WESTELIJKE JORDAANOEVER

Dorian Cooke (NBE lid van 1998-heden):

... Vervolgens reisden we per bus af naar Bethlehem, waar we twee bijzondere concerten voor de boeg hadden in samenwerking met *Musicians without Borders*. Deze internationale netwerkorganisatie zet zich in om met de kracht van muziek etnische, religieuze en politieke verschillen te overbruggen en de wonden van oorlog en conflict te helen. Het eerste concert gaven we in *Aida Camp*, een van de geïsoleerde Palestijnse vluchtelingenkampen in Bethlehem. Toen we het kamp binnenreden moest ik wel even slikken. Ten eerste is het al behoorlijk indrukwekkend om de checkpoints te passeren waar gewapende militairen alles scherp in de gaten houden. Vervolgens greep het me aan om te zien hoe de mensen er wonen: afgesloten van de buitenwereld in een gebied omheind door een meters hoge muur die de scheiding vormt tussen Palestina en Israël. Dit gaf een beklemmend gevoel en ik realiseerde me weer eens dat vrijheid helaas niet voor iedereen vanzelfsprekend is.

Aangekomen bij *Aida Stage*, het openlucht podium pal naast de muur, maakten we kennis met de Nederlandse Fabienne, van

En net zo enthousiast waren ze toen RUM zich voegde bij ons repertoire, bijvoorbeeld in *Maedes* van de Grieks/Nieuw-Zeelandse componist Psathas.

Na twee optredens in Amman gaven wij op de derde dag van ons verblijf een workshop aan studenten van de militaire kapel op het National Music Conservatory in Amman. En wat schetste onze verbazing toen bleek dat deze band ook twee fagottisten binnen de gelederen had. Prima, wij togen meteen aan de slag. Er was helaas één probleem: De ene fagottist sprak een heel heel klein beetje Engels en de ander geen woord. Ons Arabisch was ook niet je dat. Natuurlijk is muziek een internationale taal die de grenzen overschrijdt, dat maakten we op deze tour voortdurend mee, maar toch... Soldaat nr. 1 had een stuk voorbereid, wat

Dorian en Marieke in Aquaba

huis uit celliste en woonachtig in Israël. Sinds een aantal jaar is zij werkzaam voor MwB en gaat wekelijks, moedig als ze is, een aantal keer door de checkpoints om de Palestijnse kinderen muzieklessen te geven. Voor hen was de grote dag aangebroken dat ze samen met ons een concert gingen geven. Dankzij Fabienne waren de kinderen goed voorbereid en hadden we genoeg aan deze ene repetitie om alles bij elkaar te brengen. Gelukkig sprak ze ook nog eens vloeiend Arabisch, dus de communicatie liep uiterst soepel. Het was zo mooi en ontroerend om te zien hoe de kinderen volledig opgingen in de muziek. Het concert die avond was een feest en het publiek zette het op een massaal en uitbundig dansen tijdens de slotnummers, alsof er even geen muur bestond.

Na een nacht in het Bethlehem hotel, maakten we ons op voor het laatste concert van

hij luid en duidelijk voorspeelde. Laat ik het voorzichtig zeggen: het klonk nogal eenvormig en hoekig. Het stuk stond vol met *p* en *f*, maar het was de student niet 1 2 3 duidelijk te maken dat hij dus ook onderscheid moest maken tussen piano en forte. Op dat moment kwam het grote educatieve talent in Dorian boven. Zij begon zonder woorden maar totaal helder het verschil tussen forte en piano uit te leggen. Onverschrokken pakte zij de hand van de verlegen geworden soldaat, en blies er hard tegen aan. Vervolgens speelde zij een gloedvolle forte toon op haar fagot. Meteen daarna pakte zij weer de hand van de blozende soldaat en blies er heel zacht en voorzichtig tegen aan, waarna zij een mooie piano dolce toon voorspeelde. Om af te sluiten met een uitnodigend gebaar naar soldaat 1 die inderdaad liet horen dat hij het prima begrepen had! Missie volbracht! Aan het einde van de workshop speelde het NBE samen met de militaire kapel een verbroederende tango. En wij vertrokken vervolgens richting Aqaba, waar we een openluchtconcert aan de Rode Zee gaven samen met RUM, weer voor een uitgelaten enthousiast publiek.

de tournee en wel op het *Manger Square*. Even waren we bezorgd of er wel mensen zouden komen. We hadden ons laten vertellen dat het op straat na 19.00 uitgestorven is, een restant van de avondklok. We hebben flink wat mondelinge reclame gemaakt op straat en gelukkig was onze zorg ongegrond. Het concert was wederom een succes, wel met een kleine onderbreking voor het alles overstemmende avondgebed. Na afloop hebben we deze mooie samenwerking afgesloten met een heerlijk diner, waar wij gezamenlijk aan de waterpijp zogen. De ober moest het wel eerst even voor doen hoe het moest. Ja, dat is wat anders dan blazen.

Dan nog iets leuks voor alle riet blazers: dankzij de Jordaanse zurna speler en violist Hassan Minawi (van Tareq al Nasser's groep), hebben we er weer een instrumentje bij, we hebben het de *Hassoon* genoemd. Hij heeft bedacht dat je ook op een gewoon drinkkietje muziek kunt maken. Met een (Jordaanse) sigaret maakt hij de vinger gaatjes in het rietje, knijpt de tip een beetje plat en blaast er vervolgens op los. Er komt nog een leuk geluidje uit ook! Marieke en ik zagen hier een mooie carrière switch... Maar natuurlijk gaan we dat niet doen, want daar zijn onze moderne (en klassieke!) fagotten veel te mooi voor en erop spelen is

Aida Stage

Hassan Minawi bouwt een Hassoon

veel te leuk, zeker in het NBE. Na een korte rekensom realiseer ik me dat dit alweer mijn 13e jaar bij het ensemble is. Buiten het feit dat het ensemble uit een geweldige groep van leuke mensen bestaat, die graag met elkaar samen spelen, zijn de programma's elk seizoen weer even spannend en prikkelend. Met het NBE spelen we naast het altijd geliefde klassieke repertoire (deels op historische instrumenten) ook heel veel mooie nieuwe composities. Ook komen we

door de vele samenwerkingen met muzikale grootheden uit andere werelddelen in nauw contact met andere (muziek) culturen. Dit is niet alleen leuk en inspirerend, maar draagt ook bij aan de verbreding van ieders persoonlijke horizon. Dit geldt natuurlijk niet alleen voor ons als spelers, maar ook voor ons publiek. Deze kruisbestuiving leidt vaak tot zeer vruchtbare wederzijdse inspiratie. Daarbij is het ook fantastisch om te zien dat van alle jonge componisten die ooit meege-

daan hebben aan onze jaarlijkse compositiewedstrijd (op weg naar het Nieuwjaarsconcert) er velen inmiddels uitgegroeid zijn tot volwassen componisten en doorgedrongen zijn in het Nederlandse muziek leven.

Ik hoop nog heel lang deel uit te maken van dit bruisende ensemble en verheug me enorm op al het moois dat komend seizoen op ons programma staat!

50 JAAR NEDERLANDS BLAZERS ENSEMBLE

Luchtfietzers en wegbereiders

Op 10 januari 1961 gaf het Nederlands Blazers Ensemble (NBE) zijn eerste concert in het gebouw van de Speeltuin Gaaspstraat in Amsterdam-Zuid. De oprichting was een initiatief van een aantal blazers uit het Concertgebouworkest. Vanaf de oprichting is het muzikale niveau en samenspel van de musici toonaangevend in de wereld. Gezamenlijke bezieling en honger naar avontuur drijft de muzikanten tot het maken van theatrale muziekprogramma's die zelden onder één muzikale noemer te vangen zijn. Het NBE speelt muziek van alle soorten, maten en tijden die de zinnen en verbeelding prikkelt en presenteert zich op een manier waar de energie en het speelplezier vanaf spat.

Het jubileumboek van het NBE is een speciale uitgave, uitgebracht bij Uitgeverij Hoogland & Van Klaveren, vormgegeven door Bockting Ontwerpers en in opdracht van het NBE geschreven door Saskia Törnqvist. Het boek laat zich niet alleen lezen, maar ook uitgebreid bekijken en beluisteren middels een bijgevoegde cd met 'historische' en gloednieuwe opnamen. 'Het boek schetst het beeld van de blazers die al een halve eeuw een eigenzinnige route fietsen door het steeds veranderende Nederlandse muzikale landschap. Soms hebben ze de wind strak tegen, soms hebben ze de wind mee, maar één ding staat vast: het einde van die fietstocht is nog lang niet in zicht', aldus Saskia Törnqvist.

Lezersaanbieding tot 2012:
€ 21,50 (normale prijs € 29,95)
plus € 3,50 verzendkosten.

Bestellen? Stuur een mail naar: rk@nbe.nl met vermelding van naam, adres, postcode woonplaats, bestelling boek/cd 50 jaar NBE, actie De Fagot.

HERSTEL NA EEN HERSENINFARCT

Soms werkt het lichaam niet mee. Ben Elzas heeft dat ervaren na een herseninfarct dat leidde tot verlies van zijn gevoel in een deel van zijn rechterhand. Om toch weer fagot te kunnen spelen heeft Maarten Vonk aanpassingen gemaakt op Bens instrument, gaf Erik Reinders stimulerende lessen en begeleidde Marjon Kuijers – Mensendieck-therapeute – hem om de sturing van de bewegingen van de vingers te verbeteren. De gevolgen van het infarct zijn er nog wel, maar Ben kan weer met plezier fagot spelen. Hij beschrijft wat hij heeft moeten doen om weer zover te komen en Marion vertelt in algemene termen – vanwege haar medisch beroepsgeheim – hoe zij musici ondersteunt op de weg terug.

TWEE LICHAMELIJKE HANDICAPS MET FAGOTSPLEN: EEN KORTE GESCHIEDENIS

Ben Elzas

Na een leven zonder enige actieve muziekbeoefening (geboren in 1941) ben ik eind februari 1999 begonnen met fagotspelen onder leiding van Erik Reinders. We liepen meteen tegen een probleempje op: bij een midden-oor-operatie die ik als kleuter had ondergaan, was per ongeluk mijn linker aangezichtszenuw geraakt. Daardoor stond nu mijn mond scheef; de linker mondhoek hing centimeters lager dan de rechter. Bovendien waren veel aangezichtsspieren tientallen jaren nauwelijks gebruikt en dus 'lui'. Daardoor was een goede toonvorming moeilijk lang vol te houden.

Een zeer ervaren fysiotherapeut wist raad: hij behandelde mijn linker gezichtshelft met electrostimulatie om de spieren te activeren en gaf mij een uitgebreid oefenschema mee om mijn mondspieren te trainen. Na ongeveer een half jaar was het probleem uit de wereld. Een grappige bijwerking van therapie en jarenlang fagotblazen openbaarde zich later: mijn mond staat vrijwel niet scheef meer.

Op 10 maart 2002, dus na ruim drie jaar fagotles - ik was o.a. Weissenborns *Praktische Methode* een eindweegs doorgekomen - overkwam mij een licht herseninfarct. Van de daardoor ontstane uitvalsverschijnselen bleek een klein deel blijvend te zijn: aan de rechtervoet, in het bijzonder de tenen, en aan de rechterhand, in het bijzonder de vingers. Om ondanks die blijvende gedeeltelijke uitval van gevoel en daardoor ook van ruimtelijke oriëntatie op den duur toch weer redelijk te kunnen functioneren is dagelijkse oefening nodig: veel lopen en fietsen voor training van de voet; veel vinger-oefeningen voor de hand. Mijn fysiotherapeut zorgde voor een heel répertoire aan vinger-oefeningen en Erik Reinders liet mij allerlei loopjes op de fagot spelen ter training van mijn rechterhand. Fagotspelen was weliswaar veel moeilijker geworden, de fagot ging (on-

gepland) wel dienen als revalidatietherapie-instrument.

In overleg met Erik Reinders, met mijn fysiotherapeut en met Maarten Vonk zijn in de loop van 2005 enige kleppen voor de rechterhand aangepast, qua vorm of alleen qua ligging. De voornaamste daarvan: een benedenwaartse verlenging van de b-klep met een "gootje" waarin het bovenste kootje van mijn rechter wijsvinger comfortabel "ligt". Daarmee kreeg ik een vast punt van waaruit de andere vingers gemakkelijker hun juiste plekken konden gaan vinden. Al betrekkelijk gauw gaven de middelvinger en de ringvinger - die erger gevoelsgestoord waren dan de wijsvinger - geen grote speelproblemen meer. Met de duim - nog erger gevoelsgestoord - heeft het daarentegen een aantal jaren geduurd voordat ik erop kon vertrouwen dat die zijn taken bij het vormen van lage e, lage fis en midden-bes goed uitvoert. De pink was het grootste obstakel: het ergst gevoelsgestoord van alle vijf vingers, waardoor het ten eerste moeilijk bleef om in het vuur van het spel de f-klep te onderscheiden van de as-klep en, ten tweede, om geen van deze twee kleppen *per ongeluk* in te drukken. Gevolg: veel te hoog optillen, niet alleen van de pink trouwens, maar ook van de overige vingers.

Ter verbetering van de - nog altijd gebrekige - ruimtelijke informatie heb ik in 2004 een extra grote handsteun aangeschaft. (Voor het infarct speelde ik *zonder* handsteun en daarna met de "gewone", bijgeleverde). Maar het bleef tobben en in het voorjaar van 2009 werd dat - juist omdat mijn verdere beheersing van de fagot ondertussen gegroeid was - zo frustrerend dat ik besloot contact te zoeken met Marjon Kuijers, Mensendieck-therapeute te Den Haag en ervaringsdeskundige wat betreft herseninfarct. (Dat laatste maakte de problemen die ik met het bedienen van de fagot had voor haar zeer herkenbaar, al speelt zijzelf viool en piano).

Zij corrigeerde om te beginnen mijn zithouding bij het spelen (ik heb de neiging naar rechts te hellen tijdens het spelen,

mogelijk omdat juist mijn rechterhand mijn probleemhand is) en mijn gebrek aan ontspanning bij het spelen. Ook zij constateerde natuurlijk dat ik mijn vingers veel te hoog optilde en bovendien dat ik niet in staat was mijn rechterhand in de "piano-speelhouding" te zetten (dus met ontspannen gebogen vingers). Zij leerde me onder andere allerlei ontspannings-oefeningen met de vingers. Eén daarvan heeft op mij een diepe indruk gemaakt, juist omdat die mij de piano-speelhouding deed bereiken. Korte omschrijving van die oefening: kijk, terwijl je de vingers van de gezonde hand vóór een spiegel vrij laat bewegen, naar het beeld van die bewegende hand in de spiegel en laat de aangetaste hand áchter de spiegel ondertussen dezelfde bewegingen nabootsen.

Binnen twee weken nadat ik deze oefening dagelijks was gaan doen, kon mijn rechterhand de piano-speelhouding werkelijk aannemen! Kennelijk worden de hersens met dat spiegelbeeld voor de gek gehouden, waardoor de slechte hand de andere gaat nadoen. Uiteindelijk betekende dat een zoveel betere beheersing van de bewegingen van mijn vingers dat ik die nu niet meer zo ongewenst hoog optil, waardoor de trefzekerheid en snelheid van mijn fagotspel, ook naar mijn eigen ervaring, zijn verbeterd. Toch bleef de pink nog wel een onzekere factor. Marjon Kuijers keurde de extra grote handsteun af, omdat die toch eigenlijk meer in de weg zat bij mijn nogal kleine hand dan dat die goed deed. De kleinere gewone handsteun voldeed mij evenmin. Na overleg met Erik Reinders heb ik in december 2010 weer contact opgenomen met Maarten Vonk over een anders gevormde handsteun. En wat bleek? Er is tegenwoordig een, door middel van "kniegewrichtjes" traploos instelbare, "gewoon" gevormde en niet heel grote handsteun op de markt. Je kunt die ruimtelijk - dus zowel in het links/rechts vlak als naar voren/ naar achteren - zo instellen dat hij de hand optimaal leidt en dus maximale ruimtelijke informatie oplevert. Zo'n handsteun kost het equivalent van

twee paar nieuwe schoenen, maar sinds ik hem gebruik en vooral nadat Marjon Kuijers hem begin januari jongstleden heeft helpen instellen, raak ik zelfs de f-klep, dan wel de as-klep meestal op de gewenste momenten! Al gaat 't nog niet perfect, wel zoveel beter dat het mentale rust geeft bij het spelen.

THERAPIE

Houding

De eerste stap in een therapie is de houding: hoe staat iemand, hoe zit iemand? Eerst zonder instrument, de normale houding, zodat zichtbaar wordt of iemand rechtop staat of bijvoorbeeld een scheve of ingezakte houding heeft. Wanneer daarna het instrument erbij komt is dan duidelijk te zien wat de invloed op de houding is. Veel musici passen hun lichaam aan het instrument aan, om de stand en gewicht van het instrument te compenseren. Fagottisten zullen zittend al gauw naar links overhellen vanwege het gewicht van het instrument; en hebben de neiging naar voren te leunen, deels omdat het gewicht van het instrument naar voren trekt en deels omdat de fagottist het riet opzoekt. Een herseninfarct kan er vaak toe leiden dat mensen een disbalans in hun houding ontwikkelen, omdat een arm of been minder goed functioneert of een vinger minder sensibiliteit (gevoel) heeft, of door ernstige vermoeidheid, hierdoor kunnen onnodige of asymmetrische spierspanningen worden opgebouwd. In die situatie moet eerst geleerd worden om rechtop te staan of te zitten. Musici beginnen bij je voeten. Zittend vormen je voeten samen met je bekken je basis. De voeten moeten totaal (plat) en stevig op de grond staan. Je kan duidelijk voelen dat je met evenveel gewicht op beide zitbotten zit. Aan de zitbotten kan je voelen of je naar links of naar rechts overhelt, of naar voren en naar achteren. De hoogte van de stoel moet goed zijn. In het algemeen wordt een hoek van 90 graden aangehouden maar dat is niet per se nodig; vooral mannen zitten vaak iets hoger zodat de heupen wat vrijer zijn. Maar die (ongeveer) 90 graden is wel weer nodig voor wie met een beensteun speelt, omdat anders de beensteun wegglijdt. Wat betreft de rugleuning: algemeen is het beeld dat een musicus op het puntje van de stoel moet zitten. Maar om lange tijd ingespannen te spelen zijn sterke rug- en buikspieren nodig. Er is niets tegen om regelmatig tegen de leuning aan te zitten. De rug is recht en het hoofd rust recht op de romp; waarbij de kruin het hoogste punt

is. Er zijn allerlei manieren om dit tegen iemand te zeggen: voorkant van je romp is open, voel de ruimte om je heen, voel je adem... et cetera. Het hoofd is zwaar – vijf tot acht kilo – en wordt door onze tamelijk dunne nek overeind gehouden worden. Als je je hoofd niet recht omhoog houdt, geeft dat een flinke spanning op de spieren in hals en nek. Het gaat erom dat zenuwen en bloedvaten de ruimte krijgen.

Het is van belang dat het instrument aan het lichaam wordt aangepast en niet andersom. Marjon en Ben hebben daar veel aandacht aan besteed. Ben speelt met een beensteun en een koordje; dit koordje maakt het mogelijk om af en toe even de fagot los te laten.

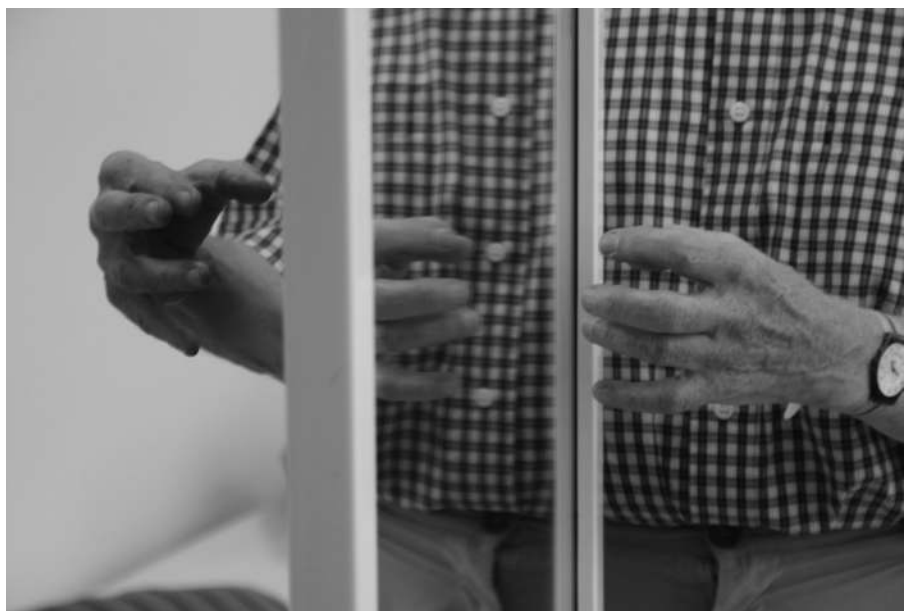
Marjon leert mensen om te begrijpen waarom ze een goede houding moeten hebben, en zelf voelen wanneer de houding klopt en wanneer de houding ergens tot spanning of ongemak leidt. Zij geeft de referentiepunten, legt uit waarom houdingen goed of niet goed zijn, via spiegels en video-opnames kan je/iemand zelf alles zien en verder is het een kwestie van honderd keer zeggen (Ben: 'Honderd keer? Minstens!'), van zelf voelen en van zelf geduldig oefenen. Het kan lang duren voordat het lichaam aan een andere houding gewend is. En soms kan het ook een psychologische kwestie zijn; niet iedereen is in staat om echt rechtop te staan of te zitten, bijvoorbeeld mensen die verlegen zijn of met een psychologische problematiek kampen of bij een scoliose (zijdelingse kromming in de wervelkolom). Het kost tijd en geduld om je van je houding bewust te worden, om een goede houding aan te leren, eraan te wennen, en om die nieuwe houding tot een automatisme te laten worden. Bij iedere sessie – vooral

tijdens thuis studeren/oefenen - is het goed om bewust te beginnen met een goede houding. Musici hebben tegelijkertijd allerlei andere dingen aan hun hoofd: vingerzetting, intonatie, muzikale intensiteit: musici zijn betrokken bij wat ze doen. En dat maakt het moeilijk de aandacht op de houding gericht te laten blijven. Ben kan beamen dat het aanleren van een andere houding een langdurig proces is; het vraagt veel doorzettingsvermogen, maar leidt zeker tot resultaat.

Spiegel

Ben schrijft over de spiegel-oefening. Marjon legt uit dat dit geen Mensendieck-methode is maar een spiegel-therapie, dit werkt met spiegelneuronen. De methode komt hier op neer: de 'goede' hand (bij Ben de linkerhand) maakt bepaalde bewegingen; door deze in een spiegel te bekijken lijkt het alsof het de andere hand (in dit geval de rechter) is die de bewegingen maakt; dit leidt ertoe dat de 'echte' rechterhand ook leert om die beweging te kunnen maken. Hersenen zijn plastisch en kunnen zich aanpassen. Bij Ben heeft deze oefening goed gewerkt.

Dit heeft ook te maken met 'droog oefenen'. Vanuit het oogpunt van hersenactiviteit is er weinig verschil tussen bijvoorbeeld op televisie een tenniswedstrijd volgen of zelf een wedstrijd spelen: tv-kijkend is de hersenactiviteit ongeveer 95 procent van de hersenactiviteit bij zelf spelen. Zo is het ook bij muziek. Droog oefenen ofwel innerlijk studeren (in gedachten, dus zonder instrument) van een muziekstuk is volgens recente inzichten uit de neuropsychologie bijna net zo zinvol als met instrument oefen-

Spiegelmethode

B-klep met gootje

nen. Zeker als overbelasting is opgetreden of op de loer ligt, is innerlijk studeren een goede remedie.

Ontspannen

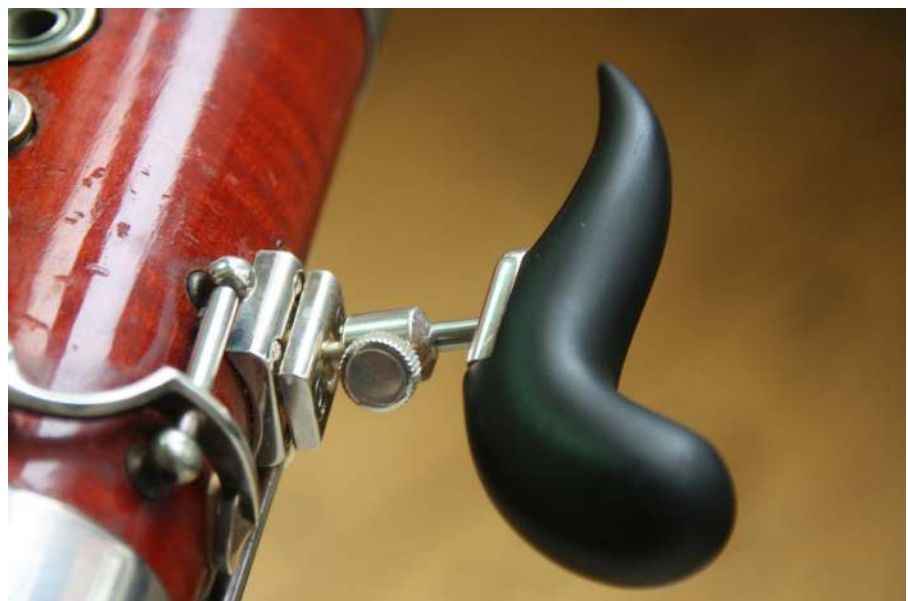
Verder maakt het leren ontspannen deel uit van de therapie. De aangedane hand (en arm) is verkrampd. Door ontspanning – onder andere losschudden – verdwijnt de kramp meestal: een ‘zachte hand’ maken. Pas dan is het mogelijk de hand beter te leren gebruiken. Dat begin je met oefeningen als ‘met de ogen dicht voelen’ van je instrument: bijvoorbeeld de klep: is deze koud/ warm, glad/ ruw, et cetera. Ontspanning is lastig en kan bemoeilijkt worden door wilskracht. Je wilt zo graag dat iets lukt en als dat te lang duurt naar jouw zin kan dit spanning opleveren. Dat komt bij musici vaak voor. Ben: ‘Je wilt het forceren, maar dat kan niet. Je moet heel ontspannen leren voelen waar een klep zit en hoe je daar naar toe moet. In situaties van spanning, bijvoorbeeld een optreden, ontstaat weer een extra complicatie’. Hierbij hoort ook dat lang oefenen niet productief is. Langer dan drie kwartier of een uur studeren kan zich tegen je keren: je kunt vermoeid raken en de concentratie kan wegvloeien. Langer dan een half uur achtereen studeren is niet raadzaam.

Ruimtelijke oriëntatie

Bens fagot is op twee punten aangepast om de ruimtelijke oriëntatie te verbeteren. In de eerste plaats is door Maarten Vonk op de b-klep een plaatje gemonteerd. Daarin zit een gootje waar de wijsvinger stabiel in ligt. De wijsvinger wordt daarmee op z’n plaats gehouden. Met ook als gevolg dat de middelvinger en de ringvinger meer trefzeker

werden. Bij de duimkleppen zijn geen aanpassingen gedaan maar dat ging na verloop van tijd min of meer vanzelf beter. Maar de pink bleef weinig trefzeker.

Een nieuwe handsteun bleek te hoog te zijn en leidde tot verkramping. Nadien bracht een kleinere handsteun niet de gehoopte oplossing; het was een vaste handsteun waarmee onvoldoende ruimtelijk informatie verkregen werd over de positie van de pink. Het raken van de lage f was niet verzekerd, met alle gevolgen voor het spelen van de noten daaronder. Uiteindelijk bleek er een handsteun ontwikkeld te zijn die naar alle kanten flexibel en instelbaar is. Deze is nu zo ingesteld dat de pink in natuurlijke, ontspannen toestand zich boven de lage f-klep bevindt. De beweging f – as was een onderwerp in heel wat oefeningen die leraar Erik Reinders gaf (muziek in es groot en as groot).

Handsteun

Warming-up

Voor je gaat studeren is een warming-up nodig. Een oefening die Ben doet is het buigen en strekken van de vingers: systematisch een voor een, twee aan twee en/ of per hand. Het gevolg is goed doorbloede, warme vingers, dat speelt veel prettiger dan met koude vingers; daarnaast voorkomt het blessures en is het naast een fysieke ook een mentale voorbereiding.

Marjon bepleit een algehele warming-up zodat het hele lichaam tot in alle uiteinden goed doorbloed is: dansen, springen, zwaaien met de armen. Gewrichten los maken, van beneden naar boven. Ben vindt vooral deze oefening voor ontspannen schouders prettig: schouders heel langzaam naar boven bewegen en weer loslaten, naar voren, naar achteren hoog en laag; alles heel langzaam, vijf maal achtereen; helpt hem zeer goed tegen stress.

Speciaal voor de embouchure: doe een briesend paard na; beweeg je mondhoeken op en neer, naar links en rechts; maak je mond groot en klein. En voor de ademsteun: doe luide ‘kst’s’ en ‘ts’s’.

In de cooling down maak je je spieren los die dan lange tijd in min of meer dezelfde houding hebben gezeten.

De meeste musici vinden het prettig om de warming up en cooling down te doen, want ‘ze zitten beter in hun lijf’.

Marjon Kuijers studeerde viool aan het voormalige Sweelinck Conservatorium Amsterdam en heeft onder de naam ‘Lijf & Muziek’ in Den Haag een praktijk voor Mensendieck-oefentherapie. Zij maakt ook gebruik van haptonomie en neuro linguïstisch programmeren, zij rondt binnenkort de opleiding voor psychosomatisch oefentherapeut af.

ADEMLOOS...

Stefanie Liedtke

De Engelse term 'Circular breathing' wordt ook in Nederland gebruikt voor een spectaculaire ademtechniek waarbij bespelers van blaasinstrumenten een constante ademstroom produceren. De adem wordt uitsluitend door de neus opgezogen. De speler vult de longen. Dan reserveert hij lucht in de mond, die door de wangen naar buiten wordt geperst. Dit geeft hem de mogelijkheid om snel weer in te ademen. Vandaar het woord 'circular' ofwel: 'circulair'; de lucht wordt 'in kringetjes' rondgepompt.

'Circulair ademen', zoals de letterlijke vertaling in het Nederlands luidt, wordt al eeuwenlang toegepast in bijvoorbeeld de Chinese en Indiase volksmuziek en die van de Aboriginals in Australië. Pas de afgelopen decennia heeft 'circulair breathing' zich een plaats verworven in verschillende westerse muziektradities. Sommige Amerikaanse jazzmusici gebruiken het voor speciale effecten. Maar ook in de moderne klassieke muziek is het bezig met een opmars.

foto: Maarten Reinboud

Berio's Sequenza XII voor fagot solo is zo'n stuk dat alleen gespeeld kan worden als je de techniek beheerst. Pas na ruim 17 minuten is de eerste rust gecomponeerd en kan de instrumentalist gewoon inademen. Sequenza XII vormde voor mij, de aanleiding om de techniek te leren.

Circular breathing heb je niet echt nodig als fagottist, ook niet als professional. Maar als je het hebt geleerd blijkt het in veel gevallen een waardevolle techniek om sommige passages of hele stukken beter te kunnen uitvoeren.

Er zijn maar weinig composities die expliciet om circular breathing vragen, maar in de muziek van de 20ste eeuw werd steeds meer geëxperimenteerd met nieuwe speltechnieken en de grenzen van wat speelbaar is werden steeds meer opgerekt. 'Circulair breathing' maakt deel uit van de vele 'extended techniques' die daarbij hun intrede hebben gedaan. Bij traditionele instrumenten als de Australische 'didgeridoo' of de Indiase 'nagaswaram' is circular breathing gemeen goed, maar zo niet dus, in de Westerse muziek.

Mijn fascinatie voor de muziek van de Italiaanse componist Luciano Berio zette mij er toe aan me het 'circulair ademen' eigen te maken. Ik wilde perse zijn Sequenza voor fagot kunnen spelen.

Dat ging niet zonder slag of stoot. Het stuk duurt ca. 18 minuten en biedt pas in de laatste zes maten de eerste mogelijkheid voor een 'echte' ademhaling. In het begin dwong mijn lichaam me na twee minuten te stoppen. Langzaam lukte het steeds verder te komen.

Het moment dat het mij lukte de hele zeventien minuten continue te spelen was voor mij een geweldige kick. De eerste keer dat ik vervolgens de Sequenza voor publiek speelde was ronduit spectaculair.

Het publiek raakt letterlijk zelf buiten adem. Je voelt een soort gespannen ademloosheid. Als eindelijk de verlossende eerste ademhaling komt, gaat er een gigantische zucht door de zaal.

Deze sensatie en de totale gekte die Berio's stuk beheerst door zijn grensoverschrijdend gebruik van 'circulair ademen' en andere technieken als 'glissandi' en 'tremmoli' geven mij de 'drive' en de energie om zijn 'marathon van de ademloosheid' elke keer weer aan te gaan.

TECHNIEK

Bij 'circular breathing' wordt een continue ademstroom gecreëerd. Door middel van het verzamelen van lucht in de mondholte en het langzaam uitpersen van die lucht door de spieren van de wangen, kan tegelijkertijd door de neus worden ingeademd. Zo kan de ademstroom zonder onderbreking doorgaan.

Het aanleren van de techniek duurt een aantal maanden en het perfectioneren misschien wel jaren.

Toch kan je het al na een paar maanden serieus oefenen in verschillende stukken toepassen.

Bijkomende winst is dat je alle spieren van de mond, kaak, tong, wangen en lippen, extra traint en ze daarna ook elders bewuster kan inzetten. Dat geeft je spel extra souplesse en flexibiliteit.

Hoe werkt circular breathing ofwel het 'circulair ademen'?

27b. Chorus

(Lasset uns den nicht zerteilen / Let us rend not our divide ie)

Bij het uitpersen van de lucht persen de spieren van de wangen de lucht naar buiten. De tong helpt daarbij mee door de lucht naar voren te duwen. De samenwerking van tong en wangen kan op allerlei verschillende manieren worden toegepast.

Gelijktijdig met het uitpersen van de lucht wordt door de neus ingeademd. Hiervoor sluit de tong de toegang naar de keel af.

Vervolgens moet de ademstroom gelijkmatig worden. Om een continue ademstroom te bewerkstelligen en plotselinge uitschietters tijdens het weer openen van de keel te voorkomen, moet je tong de toestromende lucht controleren en de ademspieren in de buik moeten mee helpen om de juiste luchtsnelheid te creëren. De juiste afstemming van het werk van de tong en de ademsteun is afhankelijk van de toonhoogte en de dynamiek.

Als bovengenoemde eerste drie stappen worden beheerst, is het mogelijk om over de gehele omvang van het instrument een gelijkmatige toon tijdens het circulair ademen te bereiken, zo dat het bijademen bijna onhoorbaar is.

EXTRA WEETJES:

Wacht niet te lang met het bijvullen van de lucht. Vul al bij voordat je in ademnood

komt! Dat helpt ook om het inademen door de neus minder hoorbaar te maken

De makkelijkste plekken om circular breathing toe te passen zijn op noten met meer weerstand, hoge noten vanaf d' en opwaarts. En bij trills, loopjes en toonladders.

Als je het circulair ademen wilt leren, kan je het beste beginnen bij het oefenen van het opblazen van de wangen en het daarna uitpersen van de lucht. Oefen ook het duwen van de lucht met de tong waarbij het achterste en middelste gedeelte van de tong naar voren en boven duwen.

Als je dit deel van de techniek een beetje beheerst, probeer dan gelijktijdig in te ademen door de neus.

Bovengenoemde oefeningen doe je eerst zonder fagot. Vervolgens oefen je het uitpersen van de lucht met instrument. In het begin op de makkelijkste toon, de 'd', later ook op andere tonen. De tonen die meer weerstand hebben en dus minder lucht door laten, zijn makkelijker dan de lage tonen waarbij je veel lucht nodig hebt en veel vaker moet bijademen om de blaasdruk op pijl te houden.

Als je steeds beter en soepeler wordt met de stappen 1 en 2 werk dan aan het verfijnen van de klank. Luister goed naar jezelf

en experimenteer met de embouchure, ademsteun en de spieren van de tong om de toon gelijkmatig en egaal te houden. Kies hiervoor makkelijke etudes uit die met grote legatolijnen werken of waar trills en loopjes in voorkomen, bijvoorbeeld die van *Weissenborn* of *Milde*.

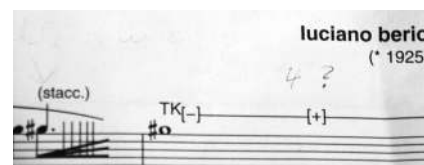
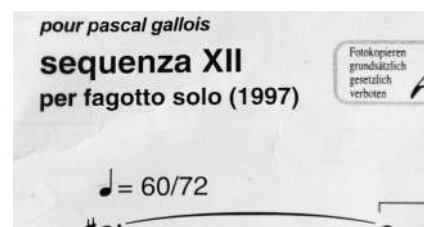
In basso continuo partijen waar de fagot de cello stem meespeelt, is het leuk om sommige passages met 'circular breathing' mee te spelen. Anders moet namelijk de fagottist de lijn even onderbreken om adem te halen terwijl de celli door kunnen gaan. Het is natuurlijk niet noodzakelijk maar wel een uitdaging om zonder ademstop door te spelen. Daarnaast is het een goede oefening. Een stuk dat zich hiervoor laat lenen is bijvoorbeeld de *Johannespassie*: 'Chorus lasset uns nicht zerteilen', bovenste stem.

Lange frases, waarin je soms lucht moet sparen om het einde te halen, kunnen door circular breathing met gemak in elke dynamiek gespeeld worden.

Daarbij kun je denken aan: *Richard Strauss 'Also sprach Zarathustra' solo*, *Rimsky Korsakov 'De Bumble Bee'* of *Leoš Janáček 'Mládí, eerste deel'*.

In hedendaagse muziek komt het steeds vaker voor dat circular breathing wordt voorgeschreven of gewenst is, zoals in

Christoph Wagner's 'Cassandra's Prophecy' voor trio d'anches en Isang Yun's 'Monoloog'.

Stefanie Liedtke is een veelzijdige fagottiste, die zowel gespecialiseerd is in hedendaagse muziek als oude muziek. Zij studeerde aan conservatoria in Duitsland (Stuttgart, Freiburg) en in Nederland (Rotterdam en Utrecht) muziek met de twee hoofdvakken fagot en blokfluit. Als eerste fagottiste

werkte ze onder meer bij het Nederlands Ballet Orkest en kamerorkest Camerata in Athene. Stefanie speelt regelmatig als soliste op festivals in binnen- en buitenland. Zij speelt nu bij Insomnio, het Wervelwind Ensemble en de Ostravska Banda. Stefanie treedt tevens op met verschillende barokensembles waaronder Eik en Linde. Stefanie werkt graag met kinderen, zo geeft zij o.a. les in de Bijlmer bij het 'leerorkest'.

Verder speelt zij regelmatig en met veel plezier muziektheater voor kinderen en geeft zelf begeleidende workshops op scholen. Recente projecten: Toeters in Trammelant, Jimmy een kinderopera en binnenkort, in november 2011 komt Smak uit.

Op Stephanies' CD *Breathless* staat onder andere Sequenza XII van Berio. Ronald Karten schreef in 2009 voor de website van de Fagotclub de volgende recensie.

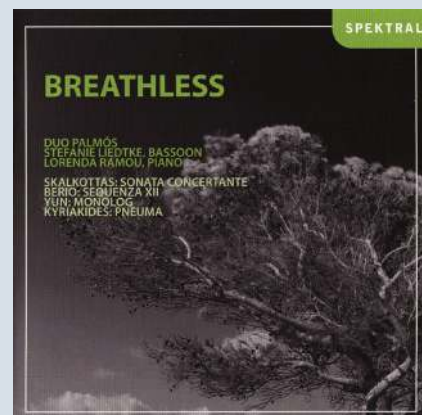
Wil je eens andere dingen horen op de fagot of ongekende mogelijkheden beluisteren? Dan is hier een nieuwe cd die je kunt bewonderen. In 2009 verscheen namelijk de nieuwe cd *Breathless* waar Stefanie Liedtke werken uit de tweede helft van de 20e eeuw adembenemend vertolkt. In de composities kun je naast traditionele ook minder gebruikelijke technische mogelijkheden van de fagot beluisteren. Stefanie doet dit o.a. met de pianiste Lorenda Ramou met wie zij samen het Duo Palmos vormde. Zij hebben elkaar ontmoet in de periode dat Stefanie in Griekenland werkzaam was, toen zij als fagottiste was verbonden aan het kamerorkest "La Camerata". Het Duo Palmos gaf concerten over de gehele wereld en vele componisten hebben speciaal werk opgedragen aan dit ensemble. Het in 1999 geschreven werk *Pneuma* van de Cypriotische componist Yannis Kyriakides is daar een voorbeeld van. Op de afgelopen Dag van de Fagot, welke op 22 november 2008 ??? in Amsterdam werd gehouden, speelde Stefanie een gedeelte van de *Sequenza XII* van Luciano Berio die ook te vinden is op

haar nieuwe cd. Het werk dient uitgevoerd te worden met 'circular breathing'. De techniek hiervan is gebaseerd op het ademhalen door de neus terwijl gelijktijdig wordt uitgeblazen door de mond. Stefanie heeft deze techniek uitgebreid gedemonstreerd op de Dag van de Fagot. Bovendien wordt in deze compositie van Berio een grote glissandolijn van hoog naar laag en omgekeerd gedemonstreerd, waarbij weer een andere speciale techniek is vereist. Het eerste werk op de cd, de *Sonata Concertante*, is van de Griekse componist Nikos Skalkotta. Met bijzonder virtuoos spel laat Stefanie Liedtke, begeleid door Lorenda Ramou, horen dat dit zelden gespeelde werk, met thema's van Griekse traditionele muziek, zeker de moeite waard is. Als derde werk op deze cd staat de tegenwoordig vaker gespeelde *Monolog* van Isang Yun. Deze *Monolog* staat bekend om de vele lastige hoge noten, maar met de beheersing van het hoge register heeft Stefanie geen enkele moeite. Als laatste compositie op deze cd staat het werk voor fagot, piano en tape van Yannis Kyriakides met de titel *Pneuma*. In de toelichting van dit speciaal voor het ensemble geschreven werk, schrijft de componist dat dit werk gaat over de kunst van het ademhalen. Een betere titel voor deze cd was dus niet denkbaar. Voor de gemiddelde amateur

zijn de werken op deze cd ongetwijfeld te hoog gegrepen, maar het is een aanrader voor mensen die geïnteresseerd zijn in de onbekende en uiterste mogelijkheden van de fagot.

Breathless

Uitvoerenden: Stefanie Liedtke, fagot; Lorenda Ramou, piano
Uitgave: Spektral
Nikos Skalkotta: Sonata Concertante
Luciano Berio: Sequenza XII
Isang Yun: Monolog
Yannis Kyriakides: Pneuma

VERGEET ZELENKA NIET

Sjoerd Visser

Jan Dismas Zelenka (1679-1745) was als opmerkelijk componist uit de Dresdense hoogbarok bijna vergeten, maar heeft vanaf ongeveer 1950 een revival doorgemaakt. En hoort er nu weer redelijk bij. Het leek mij niet verkeerd om in dit artikel fagottisten nog eens met hun neus te drukken op zijn ongelooflijke 6 sonates voor 2 hobo's, fagot en basso continuo. Echt, je weet niet wat je hoort!

Maar goed, nuchter en zakelijk blijven, bij het begin beginnen. Geboren in het Boheemse Lounovice kreeg Jan Dismas zijn eerste muzieklessen van zijn vader, organist en cantor van het dorp. Hij kwam uit een familie van dorpsorganisten, maar ook een familie met veel leden in de Jezuïeten-orde. Voor zijn verdere opleiding bezocht hij het Jezuïetencollege in Praag. En verder moeten we het doen het heel weinige wat over zijn leven en zijn persoon bekend is. In 1709 werkte hij voor de Praagse adellijke familie Von Hartig. En in 1710 werd hij als contrabassist aangenomen in de hofkapel van keurvorst August de Sterke in Dresden. Daar zou hij de rest van zijn leven blijven. Dresden was niet toevallig, maar een gevolg van de politiek van deze keurvorst van Saksen. De stad was stevig Luthers, maar August de Sterke bekeerde zich tot het katholieke geloof, omdat dat nu eenmaal de absolute voorwaarde was om behalve keurvorst van Saksen ook koning van Polen te worden. Dat lukte hem, maar er was wel heel wat voor nodig om de Dresdeners over hun tegenzin tegen deze politieke bekering heen te helpen. Een hof vol pracht en praal, dagelijks katholieke kerkdiensten met volle, door Jezuïeten verzorgde liturgieën en zulke prachtige muziek dat ook de Lutheranen kwamen luisteren. En een Hofkapelle die speelde in de Zuid-Duitse katholieke barokstijl, zwaar in dramatiek en gevoel. Helemaal het culturele offensief van de katholieke contrareformatie. Met succes, want deze Hofkapelle gold in Europa als het beste orkest dat je kon hebben. De nieuwe instrumenten uit Frankrijk: hobo, fagot en hoorn, en musici die zich anders dan voorheen uitsluitend op één instrument toelieden. Partituren met een dubbele bas zijn kenmerkend voor de Dresdener Hofkapelle. En waar denk je dat de Lutherse Bach die diep uitgewerkte tragiek in zijn Passionen vandaan heeft? Juist ja.

Zelenka als bassist/contrabassist in de Hofkapelle. Hij was strijker, speelde geen clavecimbel, componeerde. Dat laatste tegen de klippen op, want er was een enorme vraag naar muziek voor al die kerkdiensten en religieuze feesten. Een team van componisten maakte volle werkweken en overuren met het produceren van bladmuziek. Naast Zelenka waren dat de zittende Kapellmeister Johann David Heinichen (1683-1729), de hoornist Tobias Butz en de Italiaan Giovanni Alberto Ristori (1692-1753). Zelenka ontpopte zich als requiem-specialist. Al deze muziek was exclusief voor de kerk en de hofhouding van de keurvorst. Na gebruik werd de

bladmuziek opgeborgen in de keurvorstelijke archieven, het lukte Zelenka tijdens zijn leven niet zijn muziek uitgegeven te krijgen voor een bredere kring belangstellenden. Telemann heeft nog geprobeerd daarbij te helpen, maar tevergeefs. De keurvorst stond het niet toe. Wel zijn de manuscripten van Zelenka in de keurvorstelijke archieven vrij behoorlijk bewaard gebleven. Wie in die manuscripten duikt leert Zelenka kennen als gedreven religieus en rusteloos: hij werkte vaak grote stukken van zijn composities om omdat hij iets toch weer anders en beter wilde. Drijfveer om het steeds beter te willen doen kan zijn ambitie zijn geweest

Sonate IV

Allegro

Allegro

HM 274

Sonate IV: het Zelenkaanse verspringende thema in het tweede deel, maten 7-8 en 10-11.

Sonata V in F c.1720–2 (ZWV 181), first movt., bars 1–18

Allegro

ob. 1,2
bn.
b.c.

Solo bn.

1: 2: 1: 2:

^a The time signature in both score and parts is 2.

Sonate V: het eerste deel begint unisono, direct gevolgd door de razende solo van de fagot

om Heinichen op te volgen als Kapellmeister. Opvallend is dat in de jaren vòòr het overlijden van Heinichen, toen Zelenka er al op rekende de volgende Kapellmeister te worden, zijn manuscripten rustiger zijn met minder omwerkingen. Zelenka werd echter gepasseerd. Hij bleef zijn levensdagen slijten als toonaangevend componist bij de Hofkapelle, maar zonder de daarmee overeenstemmende functie en stierf ongehuwd als een 'verschlossener bigotter Katholiker'. Net toen de Saksische keurvorst in 1745 verslagen was door keurvorst Frederik II van Pruisen en deze laatste ook Dresden ingenomen had.

DE 6 SONATES

In de periode 1721-1722 componeerde Zelenka zijn 6 sonates voor twee hobo's met dubbele bas, dus een obligate (met de hobo's mee solerende) fagotpartij en daaronder nog een basso continuo-partij. Waarom deze wereldlijke instrumentale muziek temidden van alle religieuze werken voor koor en orkest? Als een oefening in compositie na de studie bij zijn leermeester Johann Joseph Fux (1660-1741) of als een blijk van zijn kunnen, een sollicitatiebrief voor potentiële opdrachtgevers. Hoe dan ook, het is muziek met lange thema's, gedrevenheid en virtuositeit die zich steeds verder opbouwt. Sonate I gaat nog wel, Sonate III is als enige voor viool en hobo

geschreven, maar de Sonates V en VI slaan alles, ook in de obligate fagotpartij. Zelenka wordt meegesleurd door een drang zijn thema's steeds verder en verder uit te werken. Dit ten koste van het tandvlees van de dubbelrieters die de sonates moeten spelen. 'Muziek om een hartaanval bij te krijgen' hoorde ik een uitstekende beroephoboïst verzuchten. Maar ook muziek met heerlijke aandrijvende, haast 'jazzy' fagotpartijen, modulaties en ritmische sprongen die je bij geen andere componist hoort. Uitstekend oefenmateriaal omdat je echt alles tegenkomt wat lastig is in barokmuziek voor fagot. Rusteloze gedrevenheid, maar ook een enorme diepgang. Een gevoel van raadselachtigheid dat na afloop blijft hangen. Kortom, een monument.

Hoe ga je zo'n monument te lijf? Er zijn goede uitvoeringen op CD in de handel, het voordeel van de hieronder genoemde uitvoering op 2 Cd's is dat je alle sonates tot je kunt nemen in de juiste volgorde, opbouw van I tot en met VI. Draai de 'bass'-knop wel minstens net zo ver open als de 'treble'-knop, want bij deze muziek gebeuren de interessantste dingen in de bas. Het is wennen. Pas na zo'n drie keer luisteren begon er bij mij iets te dagen. Maar dan is er ook geen houden meer aan, de bladmuziek komt erbij en voordat je het weet zit je met de CD in je achterhoofd die fantastische

fagotpartijen te spelen. De sonates zijn 4 delig, langzaam-snel-langzaam-snel, met als uitzondering de 3 delige Sonate V. In Sonate I merk je al dat één van de twee hobo's de basso continuo-rol op zich neemt waardoor de dubbele bas andere dingen kan doen. In Sonate II komt de fagotpartij los van de basso continuo. Het tweede deel is een fuga met een telkens herhaald opklim-mend thema tussen de beide hobo's en de fagot. Interessant zijn de ontdekkingen van de onderzoeker Wolfgang Reich, die de zestonige reeksen in deze sonates uitwerkte in letters en toen een geheime boodschap ontdekte: 'Libano age difide me'. Latijn voor: Libano, wees op je hoede, vertrouw mij niet. Dit wijst naar de violist Leopold Libano uit Wenen en mogelijk een homoseksuele relatie van Zelenka.

Inderdaad, in Sonate III tweede deel is de vioolpartij argeloos en de dubbele bas zeer dreigend en onrustig, met snelle passages naar de voorgrond dringend. In het langzame derde deel speelt de fagot een aardige tegenmelodie op het thema van de viool en de hobo. De rust is dan weergekeerd. Sonate IV geeft de fagot in het tweede deel een bijzonder verspringend thema en in het langzame derde deel een ritmisch huppelende partij onder de lange noten van de hobo's. Sonate V is het buitenbeentje met drie delen en het bijzondere, geheel unisono gespeelde begin. Waaruit de fagot dan wegsprint in een duizelingwekkende solo. En ook het derde deel is zware kost voor de fagot. Sonate VI is rustiger, opent onbekende horizonnen die je ook wel kunt zien bij het luisteren naar Die Kunst der Fuge van Bach. Maar thema's worden toch weer virtuoos uitgewerkt, dus VI is in feite net zo onspeelbaar als V. Verrassend is het laatste deel, een onschuldig menuetje waar niemand wat achter zoekt. Totdat Zelenka de thema's gaat uitwerken in regelslange virtueuze passages voor de hobo's en de fagot, en dan is het wel even anders.

Zelenka: een componist over wiens persoon en leven we bijna niets weten. Geen portret, er zijn geen brieven van hem. Alleen opdrachten op manuscripten, verzoeken om salarisverhoging of om benoeming als kapellmeister, in passende nederige bewoordingen gericht aan de keurvorst. De mens Zelenka hoor je alleen uit zijn muziek, en die komt als een golf over je heen en laat je verbijsterd achter. En dan te bedenken dat we hem al bijna vergeten waren!

– Biografie Janice B. Stockigt, Jan Dismas Zelenka (1679-1745), a Bohemian Musician

at the Court of Dresden, Oxford University Press 2000, ISBN 0-19-816622-2.

- 2 CD's Jan Dismas Zelenka, 6 Sonate a due Hautbois et Basson, met Danny Bond op fagot, Accent ACC 30048.
- Bladmuziek Zelenka, Sonata I in F-dur für zwei Oboen, Fagott und Basso Continuo, Bärenreiter Hortus Musicus 126.
- Bladmuziek Zelenka, Sonata II in G-moll für zwei Oboen, Fagott und Basso Continuo, Bärenreiter Hortus Musicus 188.
- Bladmuziek Zelenka, Sonata III in B-dur für Violine, Oboe, Fagott und Basso Continuo, Bärenreiter Hortus Musicus 177.
- Bladmuziek Zelenka, Sonata IV in G-moll für zwei Oboen, Fagott und Basso Continuo, Bärenreiter Hortus Musicus 274.
- Bladmuziek Zelenka, Sonata V in F-dur für zwei Oboen, Fagott und Basso Continuo, Bärenreiter Hortus Musicus 157.
- Bladmuziek Zelenka, Sonata VI in C-moll für zwei Oboen, Fagott und Basso Continuo, Bärenreiter Hortus Musicus 132.

Sonata VI
(Allegro)

17

Musical score for "Allegro" by Giuseppe Verdi. The score is in 2/4 time and B-flat major. It features vocal parts (Soprano, Alto, Tenor, Bass) and a Fagotto Solo (Bassoon Solo) part. The score is marked with dynamics such as *(p)*, *(crescendo)*, *(mf)*, *piano*, *forte*, and *Tutti*. The score is divided into measures, with measure numbers 10 and 19 indicated. The Fagotto Solo part is marked "Fagotto Solo (senza Cembalo)".

Sonate VI: het onschuldige menuetje van het laatste deel; maar wat daarna komt ...

NOGMAALS:

KINDEREN SPELEN MIKADO

In De Fagot 4-5 stond het artikel Kinderen spelen Mikado. Bij die artikel plaatsten we een foto die zodanig afgesneden moest worden dat het Mikado-effect niet meer zichtbaar was. We plaatsten de foto nu in z'n geheel.

DE PRIJS

Marjolein Boekhoudt

Bij het fagotconcours in november vorig jaar heb ik een eerste prijs gewonnen. De reden waarom ik aan het concours mee heb gedaan was, dat ik graag een doel heb om voor te oefenen want orkestpartijen inspireren me niet altijd genoeg. Bovendien kan ik dan zonder gewetensbezwaren Paul Huijnen (pianist), Tjitze Tuinstra (zanger) en Karina Boekhoudt (dochter en pianiste) vragen om hun kostbare tijd te besteden aan muziek maken met mij. De laatste reden is dat de andere spelers altijd met verrassende stukken komen die ik niet ken. Als ze hetzelfde stuk spelen hebben ze een hele ander interpretatie en dat is ook leuk om te horen. Maar het optreden zelf is natuurlijk peentjes zweten.

De prijs is echter fantastisch!!!! Je mag les nemen van een fagottist naar keuze uit Nederland of België. Voor mij was dat Brian Pollard. Een hele poos geleden heb ik Brian Pollard horen spelen op de radio. Hij speelde de Sonate van Saint Saëns. Ik luisterde nooit zo naar de radio, het was meer achtergrondgeluid, want ik had het altijd druk. Maar al na de eerste noten was ik helemaal betoverd. Mijn bewondering voor hem is altijd gebleven.

Gelukkig wilde Brian Pollard mij wel lesgeven maar hij wilde graag dat Kees Olthuis (de componist van het verplichte werk) erbij was, of ik dat goed vond © Wie heeft zoveel geluk?

De les was bij Kees Olthuis thuis. Alle bijzondere verhalen zal ik niet opschrijven, dat moeten beide heren misschien zelf doen, ze hebben genoeg stof. En ik wil ook niet ingaan op mijn persoonlijke zwakheden. Maar ik wil graag proberen wat algemene zaken door te geven. Als ik het nalees vind ik het heel logisch maar toch pas ik het niet automatisch toe.

Zowel Brian als Kees heeft gewezen op het belang van het vertellen van een verhaal via de muziek. Zoals Kees Olthuis "Roodkapje" vertelt zal me lang bijblijven. En het leek net of ik de fagot in zijn stem hoorde. Een muziekstuk mag niet statisch worden en daar kun je van alles voor gebruiken. Onderdelen daarvan zijn:

- Je moet de stiltes in een muziekstuk gebruiken om spanning op te bouwen.
- Je mag een lange noot niet rechthoekig spelen. Er moet leven in zitten dus je moet ergens naartoe spelen.
- Je kunt een lange noot mooi maken door vibrato vanuit het middenrif (niet met de keel). Brian Pollard controleerde of mijn ademsteun goed zat en of ik vibrato maakte. Met zijn handen om mijn hals zei hij dat ik gewoon door moest spelen, jaja.
- Als je ergens adem wilt halen moet je dat voorbereiden, bijv. door een vertraging (en dan ook niet hals over kop verder spelen).
- Eén manier van spanning maken is door groot verschil te maken tussen sterk en zacht. Maar je moet wel luisteren/voelen

of het riet dat wel aan kan, het moet niet schreeuwerig worden.

- Je moet leren naar jezelf te luisteren, want soms denk je dat je bijv. een crescendo maakt maar een ander hoort het niet. Als een noot kraakt moet je uitzoeken waarom, en het oplossen. En als een noot vals is kun je een andere greep proberen. In ieder geval moet je het er niet bij laten zitten.
- Een noot moet klinken als WOW, met de O zo lang als de lengte van de noot. Een fagot is een blaasinstrument, geen tonginstrument. Dat geldt zowel voor het begin als voor het eind van de noot. Bij staccato geldt dat ook! Dat moet ook nog toon geven, niet alleen maar gerammel.

Aan het einde vroeg Brian Pollard of ik nog wat te vragen had. Dat had ik niet, want ik was te druk met alles te onthouden wat ze hadden gezegd.

Zowel Brian Pollard (telefonisch) als Kees Olthuis (bij de voordeur) hebben me helemaal op mijn gemak gesteld. Het was heel bijzonder, bijna sprookjesachtig, met maar liefst 2 Grootvaders uit Peter en de Wolf (waarom ik fagot ben gaan spelen). Ik kreeg goed eten en drinken en ze hadden alle tijd voor me. Maar ik was en ben vooral verguld met alle tips die ze me hebben gegeven. Brian en Kees, bedankt voor de fantastische ervaring, jullie zijn geweldige leraren.

P.S. O ja, ik zal mijn S vaker schoonmaken.

VACATURES

Bij de redactie van De Fagot zijn enkele vacatures.

ADMINISTRATIEVE ZAKEN

Dit houdt onder andere in:

- Beheer abonnee-administratie
- Advertentie: facturering en werving
- Verzending: opstellen verzendlijst en verzorgen nazendingen

Tijdbesteding ongeveer acht uur per aflevering

AUTEURS

Auteurs schrijven op gezette tijden artikelen, op eigen initiatief en op verzoek van de redactie, doen daarvoor zo nodig research, houden daarvoor zo nodig interviews. Auteurs zijn bij voorkeur professioneel fagottist / musicus. Tijdbesteding: naar eigen wens en mogelijkheden

RECENSENT BLADMUZIEK

In De Fagot ontbreekt tot nog toe een recensierubriek voor nieuwe bladmuziek. We zoeken hiervoor bij voorkeur een professioneel fagottist. Tijdbesteding: naar eigen wens en mogelijkheden.

NIEUWS UIT DE WERKPLAATS

30 jaar FagotAtelier Maarten Vonk

1 augustus was het 30 jaar geleden dat ik mijn fagotreparatiebedrijf opzette. In deze tijd zijn er letterlijk duizenden fagotten door mijn handen gegaan voor kleine reparaties of uitgebreide totale revisies. Van houtrot repareren en afgebroken tappen restaureren tot het lijmen van barsten en kleppen verzilveren. De eerste jaren ben je voornamelijk bezig te proberen om de fagot in technisch goede staat te brengen. Aangezien er geen opleiding is voor muziekinstrumentreparateur, moet je alles jezelf aanleren. Als autodidact is me dat gelukt door heel veel te kijken, te luisteren en vooral heel veel te doen. Mijn twee achtergronden als fijnmetaalbewerker en als professioneel fagottist kwamen samen in dit nieuwe vak dat niet eens bestond. Het technische gedeelte is natuurlijk nog steeds van groot belang, maar het is niet langer een doel op zich, maar een middel om de fagot in perfecte staat te brengen. Deze evolutie houdt ook in dat andere

zaken belangrijker worden, de ergonomie van het instrument, van de bespeler én de combinatie daarvan. Verder gaat de afstelling niet meer alleen over of het instrument sluit, maar ook over hoe de egaliteit van de klank en de stemming is. Het spelen met de weerstand en de keuzes die je maakt om de fagot zo maximaal mogelijk te laten klinken. De professional kan daardoor zich beter op de muziek concentreren en de amateur kan met veel plezier zijn hobby uitoefenen. Ik kan na 30 jaar terugkijken op een aantal geslaagde activiteiten: de invoering van de fagottino, de uitbouw van de Moosmann-fagotten van een vrijwel onbekend merk tot marktleider, de invoering van de nastelbare beensteun, de uitgave van 'Een mooie Bundel, handboek voor de fagot' bij mijn 25-jarig jubileum en een jaar later gevolgd door de internationaal zeer positief ontvangen engelse vertaling 'A Bundle of Joy, handbook for the bassoon'. Nu zijn er weer andere leuke uitdagingen. De ontwikkeling en de

invoering van de Fagonello waar ik nauw bij betrokken ben, de kinderfagot van Adler, de contrafagot van Amati en het nieuwste topmodel van Mönnig. Binnenkort komt er een nieuwe lichtgewicht fagotkoffer, de elektronica zal de fagotwereld verder binden met versterkt fagot spelen en er zijn grote klankverbeteringen te bereiken met de akoestische plaatjes van 'Le Freque', waarvoor ik de fagotaanpassingen voor mijn rekening neem (zie www.lefreque.nl). Op dit moment zijn er in deze traditionele wereld veel nieuwe ontwikkelingen gaande. Het is inspirerend om deze mee te maken en soms zelfs aan te sturen. De bezuinigingen die boven ons hoofd hangen zijn dramatisch voor onze sector, maar dwingen mij in elk geval om nog meer de diepte in te gaan. Kortom ik kan nog wel een paar jaar door.

Maarten Vonk

JOHANNES MEINARDUS COENEN, FAGOT-VIRTUOOS

DE FAGOT

JOHANNES MEINARDUS COENEN, FAGOT-VIRTUOOS

Het Nederlands Muziek Instituut – ernstig bedreigd in zijn voortbestaan – beheert onder andere archieven van Nederlandse musici. Waaronder Johannes Meinardus Coenen (1825-1899), fagot-virtuoos. Het NMI geeft de volgende biografie van Coenen:

Johannes Meinardus Coenen heeft gestudeerd aan de Koninklijke Muziek- en Zangschool in zijn geboortestad Den Haag. Hij speelde korte tijd als fagottist in de Hofkapel; na de opheffing hiervan in 1841 zette hij zijn loopbaan voort als fagot-virtuoos. In 1851 werd hij aangesteld als dirigent aan het Grand Théâtre van de gebroeders Van Lier in Amsterdam, vervolgens in 1856 aan de Hollandsche Schouwburg. Daarnaast volgde hij in 1857 J.B. van Bree op als dirigent van Felix Meritis. Ook als fagottist trad hij op in de

concerten van deze sociëteit, o.m. met het Amsterdamsch Blaaskwintet. Hij legde beide directiefuncties neer toen hij in 1865 belast werd met de samenstelling en leiding van het nieuwe orkest van het Paleis voor Volksvlijt (Paleisorkest). Hij was dirigent van dit orkest voor de duur van zijn bestaan (tot 1895). Sinds 1869 trad hij tevens op als eerste luitenant-kapelmeester van het muziekkorps van de Amsterdamse Schutterij. De opheffing van het Paleisorkest betekende ook het einde van zijn muzikale loopbaan. Zijn oeuvre omvat o.m. een oratorium, twee symfonieën, concerten, cantates en een groot aantal balletten. Veel van zijn werk is verloren gegaan in de brand die het Paleis voor Volksvlijt in 1929 heeft verwoest. J.M. Coenen was gehuwd met de actrice Christina van Ollefen. Zijn vier

zonen speelden in het Paleisorkest en vestigden zich later in Londen. J.M. Coenen is niet verwant met de musici Frans en Louis Coenen.

Bron: <http://www.nederlandsmuziekinstituut.nl/nl/archieven/archievenoverzicht>, onder letter C.

Margaret Krill, medewerkster van het NMI, schreef voor Akkoord Magazine, een artikel over J.M. Coenen. Het artikel is te vinden op <http://www.nederlandsmuziekinstituut.nl/nl/uitgaven/akkoord-magazine>. Bij dit artikel is gevoegd Coenens Romance voor cello en piano, ook speelbaar voor fagot, met enige aanpassing van passages in de vioolsleutel.

MET EEN *Fagonello*[®]
DOE JE MEE MET DE GROTEN

DE KINDERFAGOT VAN HEYDAY'S[®] WWW.FAGONELLO.DE

DISTRIBUTIE BENELUX:

FagotAtelier
Maarten Vonk

FAGOT OP DE PLANKEN

AGENDA@FAGOTNETWERK.ORG

Samengesteld door Hannie van der Westen

ZONDAG 28 AUGUSTUS – 15.00 UUR

Apollo Ensemble met Thomas Oltheten, dulciaan

Programma: Pioniers vanuit zonnig Italië
Zeewolde, De Verbeelding 25.

19 TOT 23 SEPTEMBER 2011

Internationaler Instrumental Wettbewerb Markneukirchen (D.) organiseert een masterclass voor fagot met Dag Jensen.

Aanmelden kan tot 1 augustus a.s. (on line)
Slotconcert op 23 september om 19.00 uur in de Schustervilla, Pestalozzistrasse 19, Markneukirchen.

ZATERDAG 24 SEPTEMBER 2011 – 20.15 UUR

Residentieorkest met o.a.

J. Haydn, Sinfonia Concertante
Met o.a. Dorian Cooke, fagot
's-Gravenhage, Dr. Anton Philipszaal
Spui plein 150, tel.: (070) 8800 300

ZONDAG 25 SEPTEMBER 2011 – 14.15 UUR

Residentieorkest met o.a.

J. Haydn, Sinfonia Concertante
Met o.a. Dorian Cooke, fagot
's-Gravenhage, Dr. Anton Philipszaal,
Spui plein 150, tel.: (070) 8800 300

VRIJDAG 30 SEPTEMBER 2011 – 20.00 UUR

Limburgs Symfonie Orkest met

W.A. Mozart, Sinfonia Concertante voor blazers
Met o.a. Adrie Bisschop, fagot
Maastricht, Theater aan 't Vrijthof
Vrijthof 47, tel.: (043) 350 55 55

ZATERDAG 1 OKTOBER 2011 – 20.00 UUR

Limburgs Symfonie Orkest met

W.A. Mozart, Sinfonia Concertante voor blazers
Met o.a. Arie Bisschop, fagot
Heerlen, Parkstad Limburg Theaters
Burg. v. Grunsvenplein 145,
Tel.: (045) 576 85 76

VRIJDAG 21 OKTOBER 2011 – 20.15 UUR

Calefax Rietkwintet

Programma: Suite Française
Rotterdam, De Doelen, Kruisstraat 2
Tel.: (010) 217 17 00

ZONDAG 9 OKTOBER 2011 – 11.30 UUR

Kamermuziek Familieconcert Superhelden

Met o.a. Jolanda Wolters, fagot
Maastricht, Centre Céramique
Avenue Céramique 50, tel.: (043) 350 56 00

28 OKTOBER – 21 NOVEMBER 2011

Fagotconcours in Munster (D.)

info@uwe-henze.de
www.uwe-henze.de

ZONDAG 6 NOVEMBER 2011 – 15.00 UUR

Orkest Musica Instrumentalis

O.a. Franz Berwald, Fagotconcert,
soliste Mieke van Dael
Hilversum, Morgensterkerk, Seinstraat 2

VRIJDAG 11 NOVEMBER 2011 – 20.15 UUR

Apollo Ensemble, Thomas Oltheten, fagot

Viel Spass met Mozart en Haydn
Emmeloord, theater 't Voorhuys, Beursstraat 1
Tel.: (0527) 69 86 57

ZATERDAG 12 NOVEMBER – 20.00 UUR

Apollo Ensemble, Thomas Oltheten, fagot

Viel Spass met Mozart en Haydn
Zeewolde, Open Haven, Kerkplein 8
Tel.: (036) 522 22 55

ZATERDAG 12 NOVEMBER 2011 – 14.00 – 22.00 UUR

Calefax Rietkwintet

De Dag van Bach
Rotterdam, De Doelen, Kruisstraat 2
Tel.: (010) 217 17 00

ZONDAG 20 NOVEMBER 2011 – 15.00 UUR

Orkest Musica Instrumentalis

o.a. Franz Berwald, Fagotconcert,
soliste Mieke van Dael
Amersfoort,

MAANDAG 14 NOVEMBER 2011 – 20.00 UUR

Apollo Ensemble, Thomas Oltheten, fagot

Viel Spass met Mozart en Haydn
Wageningen, Aula Universiteit, Gen. Foulkesweg 1

WOENSDAG 16 NOVEMBER 2011 – 20.30 UUR

Apollo Ensemble, Thomas Oltheten, fagot

Viel Spass met Mozart en Haydn
Almere, Schouwburg, Esplanade 10
Tel.: (036) 845 58 88

DONDERDAG 17 NOVEMBER – 20.15 UUR

Apollo Ensemble, Thomas Oltheten, fagot

Viel Spass met Mozart en Haydn
Alphen aan den Rijn, Oudshoornse Kerk, Oudshoornseweg 90

DONDERDAG 1 DECEMBER 2011 – 12.30 UUR

5beaufort – blaaskwintet Nationaal Orkest van België

Middagconcert
Brussel, Paleis voor Schone Kunsten, Ravensteinstraat 23
Tel.: 0032 (0) 2 507 82 00

VRIJDAG 16 DECEMBER 2011 – 20.15 UUR

Calefax Rietkwintet

Programma: In gesprek met Bach
Amsterdam, Muziekgebouw aan 't IJ, Piet Heinkade 1
Tel.: (020) 788 2000

VRIJDAG 30 DECEMBER 2011 – 19.30 UUR

Calefax Rietkwintet

PAN: het kortste festival van Nederland
Amsterdam, Muziekgebouw aan 't IJ, Piet Heinkade 1
Tel.: (020) 788 2000

ZONDAG 8 JANUARI 2012 - 14.00 UUR

Hexagon Ensemble

Programma: De Lady Macbeth van het district Minsk
Nunspeet, Hotel Sparrenhorst, Eperweg 46.

ZONDAG 22 JANUARI 2012 – 15.30 UUR

Rietkwintet Calefax

Programma: Bach en Hindemith
Brugge(B.), Concertgebouw, 't Zand 34
Tel.: 0032 70 22 33 02

ZATERDAG 4 FEBRUARI 2012 – 20.15 UUR

Calefax Rietkwintet met Jungle Boldie

Programma: Far East Revisited
Amsterdam, Muziekgebouw aan 't IJ, Piet Heinkade 1
Tel.: (020) 788 2000

ZATERDAG 11 FEBRUARI 2012 – 20.30 UUR**Calefax Rietkwintet**

Muziek & Beeld in Beeld & Muziek
Rotterdam, De Doelen, Kruisstraat 2
Tel.: (010) 217 17 00

ZATERDAG 18 FEBRUARI 2012 – 20.15 UUR**Apollo Ensemble, Thomas Oltheten, fagot**

Viel Spass met Mozart en Haydn
Workum, De Klamaere, Skil 6a
Tel.: (0515) 54 13 00

ZONDAG 19 FEBRUARI 2012 – 15.00 UUR**Apollo Ensemble, Thomas Oltheten, fagot**

Programma: Grand Café Classique
Wilhelminaoord, Het Koloniekkerkje,
Kon. Wilhelminalaan 53
Tel.: (0521) 55 00 61

DINSdag 20 MAART 2012 – 20.15 UUR**Noord-Nederlands Orkest o.l.v. Johannes Leertouwer**

o.a. Carl Maria von Weber, Fagotconcert
Soliste: Marije van der Ende
Meppel, Schouwburg Ogterop, Zuideinde 70,
Tel.: (0522) 25 42 42

WOENSDAG 21 MAART 2012 – 20.15 UUR**Noord-Nederlands Orkest o.l.v. Johannes Leertouwer**

o.a. Carl Maria von Weber, Fagotconcert
Soliste: Marije van der Ende
Emmen, De Muzeval, Boermarkeweg 43,
Tel.: (0591) 61 70 00

DONDERDAG 22 MAART 2012 – 20.00 UUR**Noord-Nederlands Orkest o.l.v. Johannes Leertouwer**

o.a. Carl Maria von Weber, Fagotconcert
Soliste: Marije van der Ende
Stadskanaal, Theater Geert Teis, Geert Teisplein 2
Tel.: (0599) 63 17 77

DONDERDAG 3 MEI 2012 – 20.15 UUR**Calefax Rietkwintet**

Werken van: Bauckholt, Torstensson, Kyriakides, Abrahamsen, Solage
en Ford.
Amsterdam, Muziekgebouw aan 't IJ, Piet Heinkade 1
Tel.: (020) 788 2000

ZATERDAG 19 MEI 2012 – 20.30 UUR**Calefax Rietkwintet**

Trots op Nederland
Rotterdam, De Doelen, Kruisstraat 2
Tel.: (010) 217 17 00

VERKEERSONGELUK FAGOT DEN BOSCH

Aan de Fagot in Den Bosch heeft een auto zondagmiddag rond kwart voor vijf een garagebox geramd. Die staat daardoor op instorten.

De BMW is vervolgens verder gereden en later aangetroffen op de Klokkenlaan in Den Bosch. Er was geen bestuurder meer aanwezig. Het is niet duidelijk of de auto gestolen is.

Een bouwbedrijf heeft de garagebox gestut. Waardoor het ongeluk kon gebeuren is niet bekend.

Publicatie: zondag 19 juni 2011 - 22:52

Auteur: Rob Jansen

Foto: Bart Meesters

Bron: www.omroepbrabant.nl

Man meldt zich na rammen van garages
maandag 20 juni 2011 | 11:41 | Laatste bijgewerkt op: maandag 20 juni 2011 | 11:44

DEN BOSCH - Een 18-jarige Bosschenaar heeft zich zondagavond in het politiebureau gemeld nadat hij 's middags met zijn BMW twee garageboxen aan de Bossche Fagot had geramd. De BMW werd later, zwaar beschadigd, teruggevonden in de Klokkenlaan. De man is aangehouden omdat hij na het ongeval was weggegaan. De man is opgesloten in een politiecel.

Foto: Bart Meesters

Bron: www.brabantsdagblad.nl

Tijdstip: 19 juni 2011, 18:48:32

Melding: Verkeersongeval Materieel 'Deur Uit Garagebox Gereden Daardoor Instortingsgevaar

Originele Melding: Vko materieel FAGOT 'S-HERTOGENBOSCH deur uit garagebox gereden daardoor instortingsgevaar

Hulpdienst: Politie

Prioriteit: Adres: Fagot, 's-Hertogenbosch

Bron: www.112-nederland.nl

De BMW van de veroorzaker wordt afgesleept.

FAGOTWEBSITES

HET BOUWEN VAN EEN FAGOT

Welke fagottist heeft zich nooit eens afgevraagd hoe een fagot gebouwd wordt? De Amerikaanse firma Fox onthult, misschien wel als eerste fagotbouwer, aan iedere geïnteresseerde tot op een zeer gedetailleerd niveau hoe dit in hun fabriek in zijn werk gaat. En dat kan zonder dat men hoeft af te reizen naar Indiana. Dankzij het fenomeen YouTube kunnen we getuige zijn van het ontstaan van de fagot, vanaf de eerste ruwe bewerkingen aan de houten blokken, via het boren en draaien van de buizen, het lakken en vernissen, het gieten en monteren van de kleppen tot en met de laatste controles voordat het instrument de fabriek verlaat.

Deze serie video's is een "must see" voor iedere fagottist die zijn instrument enigszins serieus neemt, en al helemaal voor de technisch geïnteresseerde fagottist. Ik was zelf erg onder de indruk van de enorme hoeveelheid tijd en arbeid die in de bouw van een fagot zit, en van het vakmanschap dat nodig is om een goede fagot te maken. Geen wonder dat het zo'n duur instrument is. Opvallend is dat het vooral het kleppenmechaniek is dat de meeste tijd en menselijke arbeid vraagt (het afdraaien van de buitenkant en het boren van de buizen en de toongaten gaat opvallend snel). De video's laten goed

zien dat de "geestelijke" activiteit van het muziek maken niet kan zonder het "stoffelijke" werk van de handwerksman, die uit hout en metaal een verfijnd apparaat schept.

De video's laten zowat alle bewerkingen zien die essentieel zijn voor het maken van een fagot, voorzien van een doorgaans goed verstaanbaar gesproken Engels commentaar. Het enige dat lastig is zijn de kwistig rondgestrooide technische Engelse termen voor de verschillende bewerkingsmethoden en gereedschappen. De beelden verduidelijken echter veel (hoewel de beeldkwaliteit matig is).

Internetadressen op YouTube hebben altijd een ingewikkelde vorm, en in een papieren blad als dit kan ik niet eenvoudig een aanklikbare link doorgeven. Door de zoektermen "bassoon fox factory tour" in te tikken in het zoekvak komt men echter precies waar men zijn moet. De serie bestaat uit 7 delen.

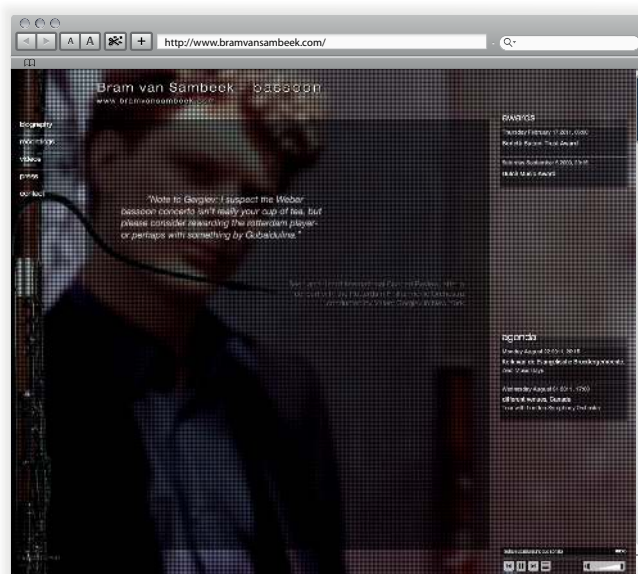
BRAM VAN SAMBEEK'S WEBSITE

WWW.BRAMVANSAMBEEK.COM

En dan nu: eindelijk een bespreking van de website van de waarschijnlijk meest spraakmakende fagottist van Nederland: Bram van Sambeek. Van alle leden van de absolute top van de Nederlandse fagottisten is hij (voor zover mij bekend) de enige met een persoonlijke website. Zou dat aan zijn relatief jeugdige leeftijd liggen? In ieder geval gaat hij met zijn tijd mee en ziet hij het belang van nieuwe media.

De website van Bram ziet er modern en visueel mooi uit, en de navigatie is eenvoudig. Op zich is de site niet zo heel erg omvangrijk en bevat de gebruikelijke onderdelen als biografie, gewonnen prijzen, agenda, citaten uit de pers. Wat de site interessant maakt voor de gewone fagottist zijn ook hier de geluids- en videoclips. Deze tonen de veelzijdigheid van zijn repertoire. Het enige minpunt is dat de aan/uitknopjes voor het geluid niet meteen te vinden zijn (helemaal naar beneden scrollen).

Via de link "recordings" kom je bij een aantal (langere) geluidsopnamen. Eén daarvan is van het fagotconcert van Dupuy, dat door Van Sambeek zelf is herontdekt en waarvan hij de wereldpremière in de moderne tijd heeft gegeven. Verder een deel uit het fagotconcert van Sofia Goebaidolina, een spectaculaire passage met veel "extended techniques", en een duosonate van dezelfde componiste. Onder de link "Videos" is inderdaad een flink aantal video's te zien (tevens te zien op YouTube) van vaak zeer fraaie optredens. Aan te bevelen zijn vooral de Trois Pieces van Koechlin en de bewerking

van de partita van Bach voor fluitsolo. De laatste video van het rijtje laat de repetities voor het fagotconcert van Goebaidolina zien en interviews met de oude en nieuwe dirigent van het Rotterdams Philharmonisch Orkest, Gergiev en Nézét-Séguin, alsmede met Bram zelf.

GEBR. MÖNNIG

**handmade in Germany
met een lange traditie sinds 1875**

**Met de nieuwe stijl
klaar voor de toekomst.**

214 Topas

214 Diamant

214 Diamant delSOL

Onze partner voor de Mönnig fagotten in Nederland is:

Maarten Vonk

Spaarnestraat 43, 3812 HB Amersfoort

☎ 033 46 16334

info@fagot.nl

We zijn er voor de muziek

www.moennig-adler.de

model 214 delSol "Gebr. Mönnig"

model 214 Topas "Gebr. Mönnig"

FagotAtelier Maarten Vonk

Spaarnestraat 43
3812 HB Amersfoort
The Netherlands
T +31-33-4616334
F +31-33-4612546
E info@fagot.nl
W www.fagot.nl